

26744

ÉRTEKEZÉSEK

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZÉP- ÉS ÚJKORI TÖRTÉNELMI SZEMINÁRIUMÁBÓL.

10. SZÁM.

SZENT ERZSÉBET HÜRINGIAI FEJEDELEMASSZONY ÉLETE.

ÍRTA

GYÖNGYÖSI ROZÁLIA.

KOLOZSVÁR,

KIADJA A KÖZÉP- ÉS ÚJKORI SZEMINÁRIUM.

1917.

XB 161095

THE
Y. M. C. A.

ÉRTEKEZÉSEK

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZÉP- ÉS ÚJKORI TÖRTÉNELMI SZEMINÁRIUMÁBÓL.

10. SZÁM.

SZENT ERZSÉBET THÜRINGIAI FEJEDELEMASSZONY ÉLETE.

ÍRTA

GYÖNGYÖSI ROZÁLIA.

KOLOZSVÁR,
KIADJA A KÖZÉP- ÉS ÚJKORI SZEMINÁRIUM.

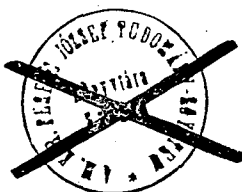
1917.

XB 161095

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000887350

26744

I.

Erzsébet és a korszellem.

Talán nincs a magyar történelemnek több olyan nőalakja, kiről annyit írtak volna, mint Árpádházi Szent Erzsébetről. Erzsébet névéhez nem fűződik valami világot megrengető esemény; ő csak példát mutatott arra, hogy a trón fényessége és a kunyhók szegénysége között nincs áthidalhatatlan űr; összekötő kapesuk az odaadó felebaráti szeretet.

Erzsébet alakja csodálatot kelt és érdemel. Modern nő volt. Modern az, aki kora szellemét, vezető eszméit egyéniségével kellő összhangba tudja hozni. Erzsébet a „sötét“ középkor gyermeke. Az életrajzírók közül többen sajnálkoznak azon, hogy abban az „éjszakai“ időben élt s nem adatott meg neki az a szerencse, hogy a mi ultramodern korunkban a feminizmus zászlóvivője lehessen. Pedig Erzsébet mint feminista is megérdemli a modern nevet. A feminizmus nem a „megrögzött“ felfogások ellen szólítja-e fegyverbe katonáit? Erzsébet a XIII. század feministája s mégis a történelem legideálisabb nőalakjai közé tartozik.

Azt az eszmét, amiért Erzsébet küzdött, egy igénytelen ember, az assisi szerzetes hirdette; világnézetük alapja egy: az Isten iránt való szeretet; megnyilvánulása egy: az önzetlen felebaráti szeretet. Szentünk „nő volt, igazi, tiszta ideális nő, kinek egész fénye szívérzelmeiben van összpontosítva“.¹ Igen találó meghatározása Erzsébet és unokahúga, Margit történeti szerepének,² hogy „Róluk nem jegyzett fel a krónika világ-

rendítő nagy dolgokat. Őket éppen azok a nemes, szép lelki tulajdonságok teszik nagyokká, amelyek az országhormányzó hatalmasokban hiányoztak. Az erőszakkal szemben a szelidség, a bűnös nagyravágyással szemben a lemondás, a kapzsisággal szemben a megelégedés, a könnyörtelen gyűlölettel szemben a mindent kibékítő szeretet volt az ő fegyverük és ékességük.

Nagy szükség van mindig áldozatos lelkekre, de különösen nagy volt a XIII. század elején. A pápák látva az Egyház egységét megbontó eretnkségeket, a keresztény szellem fel-frissítésére törekedtek. Az eretnek tanok hirdetői az őskeresztény egyszerűség, szegénység mellett lépnek fel s életmódjukkal nagyon sok követőt vontak maguk köré s prédikálva járták be az országot. Tanaik eretnkségnek bizonyultak s nemcsak az Egyház ellen intézték támadásaikat, hanem utoljára már az államra is káros tanokat hirdettek.

A pápák egyrészt inkvizícióval az eretnkség kiirtására, másrészt annak ellensúlyozására törekedtek. Az eretnekek vezetőinek főelőnye, hogy a nép gyermekei lévén, ismerték a néplelek szükségletét, kívánalmait, örökösen közöttük mozogtak, megosztották a szegénységet is velük, sőt ők jártak elől-buzdító példával. Az egyház szervezete arisztokratikusnak mondható. Ebben az időben pedig a keresztes hadjáratoknak hatása alatt a kereskedelem, hajózás kezdte az államokat annyira, amennyire demokratizálni s az egyház, valamint az arisztokratikus szervezetű szerzetes rendek és a nép nagy tömege között az ür mindig tátongóbb lett. Az isteni Gondviselés a legnagyobb veszélyek idején mutatja meg hatalmát. Most is támasztott oly férfiakat, akik áthatva a valódi keresztény szellemtől, megmenntői s támaszai lettek az egyháznak.

A hatalmas, erélyes *III. Ince* pápa uralkodása alatt keletkezett a dominikánusok és franciskánusok rendje.³ A ferencesek rendje rendkívül gyorsan elterjedt.

Az ideális szegénység, amit Ferenc maga gyakorolt és megkívánt rendtársaitól is, megkedveltette őket mindenfelé. Az új pápai hadsereg szeretetet, szegénységet, bűnbánatot prédikálva fordította a hallgatóság figyelmét az utolsó ítéletre s a kereszténység életébe új ideálokat ültetett.⁴

Ferenc belátta, hogy nemcsak azok vannak hívatta a szegénység szolgálatára, kik az evangéliumi tökéletességre törekszenek és szerzetbe lépnek, hanem módot nyújtott a világi hívőknek is arra, hogy a rendi kegyelmekben részesüljenek. Megalapította a Ferencesek harmad-rendjét, amelynek első tagja Németországban Árpádházi Szent Erzsébet volt.

II.

A Szent Erzsébetre vonatkozó irodalom.

A XVIII. századig Erzsébet életrajzíróit leginkább a legendás történetek érdekelték. Annak a századnak végén egy protestáns, racionalista író, *Justi K. W.*⁵ írta meg Erzsébet életrajzát. Nem igen válogatja meg forrásait, de már kritikával dolgozik. Önkénytelen csodálattal viseltetik a Szent iránt, de nagyon sajnálja, hogy abban az „éjszakai“ korban élt.⁶

Montalembert talán még kevesebb kritikával dolgozik, mint *Justi*, de ő maga is mondja, hogy nem akart történelmi munkát írni; az ő törekvése az volt, hogy a hit századának legendáját megírja. Ez sikerült is neki; bájosabb legendát a XIII. század elejéről elgondolni is alig lehet.⁷

Mithoszt és történelmet, eredeti és feldolgozott forrásokat szorgalmasan igyekszik egymástól megkülönböztetni *Simon G.*: „Ludwig IV., genannt der Heilige“. szerzője.⁸ Ő is rámutat, hogy Erzsébet életrajza csak a Lajoséval szoros kapcsolatban írható meg.

Wegele Erzsébet-életrajza is több-kevesebb kritikával megírt szép legenda.

A múlt század vége felé *Boerner* és *Mielke* bonckés alá veszik a Szent Erzsébetre vonatkozó tudósításokat.⁹ *Wenck* Károly szintén igyekszik a történelmi hitelességű forrásokat kimutatni.¹⁰ Sokan foglalkoztak különösen a német irodalomban a történelmi és legendai forrásokkal; így az említetteken kívül *Holder-Egger O.*¹¹ A magyar irodalomban a legjobb forrástanulmány *Laban* Antalé, kinek munkája felöleli a legújabb kutatásokat is.¹²

A kutatások alapján most már összeállíthatjuk a történeti és legendai forrásokat.

A) Történeti források.

I. Konrád levele a pápához 1232-ben, *Epistola Conradi*.¹³

II. A második történeti forrásnak a múlt század végeig Erzsébet udvarhölgyeinek¹⁴ tanúvallomását tartották. De P. L. *Lemmeus*¹⁵ olaszországi könyvtárakban való kutatása alkalmával megtalálta az első életrajzot, ami valószínűleg *Celanoi Tamás* munkája. Egy szép iniciálékkal ékesített franciskánus breviárium ez,¹⁶ melynek alapjául a szenttéavatási pör aktái szolgálhattak, tehát hivatalos jellegű.¹⁷

III. *Libellus de dictis quatuor ancillarum S. Elisabethae*.¹⁸ Erzsébet udvarhölgyeit¹⁹ a szenttéavatás előtt kihallgatták. 1235 januárius elsején, vallomásukat jegyzőkönyvbe vették s később rendezték.²⁰ A Celanoi Tamás-féle Vita-ban megvan a chronologikus sorrend, a Libellusban nincs.

IV. *Heisterbachi Caesarius: Vita S. Elisabethae* és a *Sermo de translatione S. Elisabethae*.²¹

V. Az ötödik forrásmunka szolgálhatott alapul *Apoldai Detre* azon tudósításainak, melyek sem Konrád levelében, sem a Libellusban nem fordulnak elő. Ezekről állította *Boerner*, hogy Detre a hagyományból merítette.²²

VI. A történeti források közé lehet sorozni a *Vita Ludovici*-t is.²³

B) Legendai források.

I. *Apoldai Detre* 1289-ben írt munkája: „*Vita S. Elisabethae viduae*“.²⁴

II. Detre Vitáján alapszik az első, Erzsébetről szóló *német költemény* a XIII. század végéről.²⁵

III. A rheinhardsbrunni supplementumok.²⁶

IV. Rothe (1387—1434) német nyelvű krónikája és az ú. n. *Auctor rhythmicus de Vita S. Elisabethae*.²⁷

III.

Németország belső állapota a XIII. század elején.

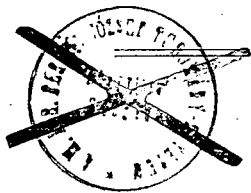
VI. Henrik halála után Németország belső villongás és polgárháború színtere lett. Két párt küzdött egymással életre-halálra: a déli részeken lakó Staufok, ghibellinók, az északi Welfekkel, ghelfókkal. Közben a pápa meg akart szabadulni az idegen befolyástól és a keresztény középkor egyik legnagyobb pápája éppen a két fél ellenségeskedése következtében valósíthatta meg azt az eszmét, amire elődei is több-kevesebb szerencsével törekedtek. *III. Ince* pápáé a keresztény egyetemes állam megalkotásának dicsősége. A pápa most nemcsak a legfőbb lelki, de világi hatalomnak is képviselője.²⁸

A ghibellinók 1198-ban megválasztják királyuknak VI. Henrik ifjabbik öccsét, Sváb Fülöpöt, a ghelfók pedig poitoui IV. Ottót. Mindkét fél megkoronázza választottját s mindkét párt a pápától kéri a megerősítést. *III. Ince* nem igen akarta, már a Staufokat az uralmon, nem is ismerte el Fülöpöt, sőt kiközösítette 1199-ben.

A fejedelmek a politikai kétszínűségnek és hűtlenségnek remek példáit adták. Különösen kitűnt állhatatlanságával *I. Hermann* thüringiai örgróf. 1199-ben Fülöp pártján találjuk; 1202-ben IV. Ottokár cseh királlyal áttér IV. Ottó pártjára.²⁹ 1204-ben ismét visszatérnek Fülöphöz s hűségének zálogául fiát küldte a király udvarába.³⁰ Most hűségesen kitart Fülöp mellett, habár a pápa inti, hogy térjen vissza Ottóhoz.³¹ Talán nem sok biztatás kellett volna Hermannak.

1208. június 21-én Bambergben *Wittelsbach* Ottó meggyilkolta Fülöpöt; barát és ellenség általános részvét mellett kísérté sirjába „den süssen, jungen Mann“.³² A szeptember 22-én tartott halberstadti gyűlésen Ottó a maga pártjára vonta a thüringiai és a szász egyházi és világi fejedelmeket,³³ és november 11-én Frankfurtban az összes fejedelmeket. Itt kimondta a birodalmi átkot Fülöp gyilkosaira és eljegyezte a meghalt ellenfél leányát Beatrixot, hogy a két család között az ellenségeskedés megszűnjön. A würzburgi gyűlésen pártoltak hozzá a Stauf-városok is.³⁴

A történelem ismétlődött; Ottó, amint a hatalom tetőpontjára jutott, politikát változtatott. Ottó „eddig koronás pártvezér, a Stauf-politika örökösének tekintette magát és VI. Henrik nyomdokába lépett“.³⁵ 1209-ben császárrá koronázták, de amint nyilvánvalóvá lett a pápa előtt, hogy a császár a szicíliai királyságot is meg akarja szerezni, 1210 nov. 18-án kiátkozta Ottót, alattvalóit felmentette a hűségi eskü alól,³⁶ s már okt. 30-án reményét fejezte ki, hogy az Úr győzelmet ad a zsarnokon és a pápai támogatást biztosítja az ellenzék tagjainak.³⁷ S annak megmutatására, hogy a császárság pápai hűbér, azért Ottóval szemben védenecét Frigyst léptette föl.³⁸ A nürnbergi fejedelmi gyűlés pedig 1211 szeptemberében Ottót eretneknek nyilvánította és Frigyst ismerte el jövődő császárnak.³⁹ Az ellenzék vezérei Németországban: a mainzi és magdeburgi érsekek, Eckbert bambergi püspök, Hermann Thüringia örgrófja, Ottó Merán hercege, Ottokár cseh király.⁴⁰

IV.

A közép-európai szövetség eszméje a XIII. század elején.

A történelem tanúsága szerint egyes államok elszigetelve nem állhatnak fenn sokáig. Az országok, nemzetek társulnak, szövetséget kötnek egymással. Hazánk Nyugat és Kelet érintkező pontján, a Kárpátok gyűrűjébe foglalva, a legideálisabb földrajzi egység s bár „nagy volt hajdan a magyar“, mégis életkérdés volt reá nézve a szövetséges megválasztása. Jól fel-fogott érdekünk Nyugat felé fordította tekintetünket. Hazánk legtöbbszörre Közép-európa szövetségében jelenik meg a történelem ítélőszéke előtt.

Naumann Frigyes, a „Mitteluropa“ szerzője, művében igyekszik megállapítani az egyes eseményeket, melyekben valamiképen megnyilatkozik a közép-európai szövetség eszméje. A legelső ilyen adat szerint: „1211. Szent Erzsébet, Németország népszerű szentje, Magyarországból Thüringiába jön“. ⁴¹ Talán nem egészen ez az első közeledés, hiszen már három századdal azelőtt, a még honfoglaló magyarok a németekkel együtt tették tönkre Nagy-Morvaországot. ⁴² Azóta is igyekeztek az Árpádok a szövetséget fenntartani és házasság révén is beleilleszkedni a nyugati államok sorába. Így a thüringiai örgrófi családdal már megvan a rokoni összeköttetés emléke. ⁴³

A krónikásokat és az életrajzírókat élénken foglalkoztatja az a kérdés, hogy ki és mi célból hozta létre a házasságot. A krónikák a „Wartburgkrieg“ bírójának, a bűvész *Klingshorn*nak szájába adják:

„... wisset das in dieser nacht
Deme Konige von Ungern wirt bracht
Ein dochter auf das erdtrich
Der uf erden nicht lebet ör gleich
Die sol diesem fursten werden gegeben
Und seinem soene zu Elichem lebenn
Von irer grossen tugent und heyligkeit
Komt alle diesem lande seligkeit
Zu freuden und zu Erenn“.⁴⁴

Klingshor nem történelmi személy, a magyar források nem tudnak semmit létezéséről; csak később került a történetbe, valószínűleg Szent Erzsébet legendái nyomán.⁴⁵

A krónikák elmondják, hogy Erzsébet már itthon jámborságának számos jelét adta, sőt csodákat is művelt (pl. a rózsasoda) s ezeknek hírért elvitték külföldre is az itt járt zarándokok. „Hermann, Thüringia és H: ssia grófja, a tartományaiba jött, kiváltképen pedig Aachenbe zarándokló magyaroktól hallott II. András magyar király említett kisdéd leányáról“.⁴⁶

*Wegele*⁴⁷ és *Ranke*⁴⁸ úgy gondolják, hogy az 1211-ben Magyarországból visszatért⁴⁹ *Eckbert* bambergi püspök hívta fel Hermann figyelmét a magyar királyleányra.

Karácsonyi János gazdasági okot keres. „Az andechs-merániai hercegeknek Thüringiától délre és nyugatra Frankóniában is voltak birtokaik. Gertrud egyik testvére Eckbert pedig éppen a gazdag, fejedelemséggel felérő bambergi püspökséget bírta, szintén Thüringia mellett. Ez a thüringiai örgróf figyelmét az andechs-merániai hercegekkel való összeköttetésre irányította, mert így egyrészt támogatást is nyerhetett tőlük, másrészt reménysége lehetett, hogy a Thüringia mellett eső hercegi birtokok, mint leányági hozomány, Thüringiához kerülnek“.⁵⁰

A legvalószínűbb megfejtést *Wenck* adja.⁵¹ Eszerint Erzsébet eljegyzése a politika munkája volt. Az 1210-ben⁵² Ottó ellen összeesküvők szövetséget keresnek a külföldi fejedelmeknél. Hermann családívá akarja tenni a szövetséget, mikor legidősebb fia számára 1211-ben megkéri Erzsébet magyar királyleány kezét. Ugyanebben az időben *Fülöp Ágost* francia király esküvel igéri Hermannnak, hogy leányát feleségül veszi, ha kieszközli a pápától *Ingeborg* dán királyleánnyal kötött házas-

ságának felbontását. Abban az esetben pedig, ha Hermann leánya oly rút volna („falls sie so hässlich wäre“), hogy neki nem tetszenék, akkor az őgrófit pénzadománnyal fogja kárpótolni.⁶⁴

Dobenecker érdekes világot vet a szövetségre.⁶⁵ Erzsébet eljegyzése tulajdonképen a pápa egyetemes hatalmának megerősítését mozdította elő. Ince bizonyára számított a magyar királyra s lehet, hogy ez a politika vezette már 1209-ben is, mikor pártfogoltját, Frigyeszt eljegyezte Imre magyar király özvegyével, Aragoniai Konstanciával. Tehát a pápa tevékeny részt vett az első nagyjobb szabású középeurópai szövetség megalkotásában.

V.

Szent Erzsébet születése és neveltetése.

A karthauzi névtelen a magyar szentek legendáiban elmondja, hogy „Azon időben, mikor Krisztus úrfiú születetnek utánna írának ezerkétszáztíz, avagy közel hozzá esztendőben adaték ez szent mennyei magzat Magyarországbeli András királnak az ő jámborságának érdemes voltaért; kinek anyja volt Gertrud, morva herceg leánya”.⁵⁶

Erzsébet 1207-ben született.⁵⁷ A legtöbb krónika- és életrajzíró ezt az évet fogadja el. De már nem egyeznek meg a születés-helyére vonatkozólag. Különösen két város versenyez a dicsőségért: Pozsony⁵⁸ és Sárospatak.⁵⁹ Pray György említi a „Vita S. Elisabethae”. c. munkájában: „Illum Pelbartus sermone de laudibus Elisabethae his verbis consignat: Elisabeth Andree regis Hungarie filia, dum nata fuisset in oppido Sorospathach et in deliciis nutrita, omnia puerilia contempsit”. Csak-hogy ezt a tudósítást Pray nem Pelbartustól vette, hanem, Laban Antal kutatásai szerint, Laskai Osváthtól, aki pedig a lognagyobb szavahihetőséget érdemli. Laskai tudósítása után elfogadhatjuk, hogy Erzsébet születési helye Sárospatak, mely ekkor már a királyné birtoka volt.⁶⁰

A kis Erzsébet a krónikások egyhangú megjegyzése szerint gyermekkorában is a jámborság mintaképe volt; legkedvesebb foglalkozása már ekkor az imádság és legkedvesebb társasága a szegények voltak. A legbájosabb mondát Szentünk-ről, a rózsacsodát, több krónikás még Magyarországon törtétnek mondja.⁶¹

A Szent Istvánok, Imrék, Lászlók családja „virágos kert vala” s a legékesebb virágok egyike, a szeretet nemtője Erzsébet volt. Édes anyjának családjában szintén voltak szentek. Szilézia jótevő szentjének, Hedvignek példája vajjon nem hagyott-e nyomot Erzsébet lelkében? Sőt a jámbor krónikás magát Gertrud királynét is a vértanúság koronájával ékesíti fel.⁶³

II. Andrásnak első felesége *Gertrud*, a Meran-Andechsi-családból származott,⁶³ mely a Staufok és Wittelsbachok mellett a középkori Németországnak harmadik nagy családja volt. Birtokai és jogai kiterjedtek Tirol, Bajorország, Franken, Voigtland, Kärnthen, Istria és Burgund területére.⁶⁴ Gertrud apja *III. Berthold* volt, Merán hercege, Dalmácia, Andechs grófja, Karinthia és Istria örgrófja. Anyja, Bertholdnak első felesége *Ágnes*, Dedo groitschi grófnak, Rochlitz urának leánya. Bertholdnak 8 gyermeke volt, 4 fia és 4 leánya. A fiúk közül kettő a papi pályára lépett; *Eckbert* bambergi püspök, *Berthold* kalocsai érsek, majd aquilejai pátriarka lett. Nagy Ottó Merán hercege és Burgundia pfalzgrófja, Henrik Andechs és Istria örgrófja lett. Leányai közül Gertrud II. András magyar királyhoz ment nőül. Hedvig Szakállas Henriknek, Szilézia hercegének volt a felesége s az erényekben tündöklő mintaképe Thüringia nagy jótevőjének. Mathild Franken legnevezetesebb apáca-kolostorának, Kitzingennek (Würzburg mellett) volt apátnője. Nagynénjei közül csak Ágnes példája nem lehetett jó hatással Erzsébetre.⁶⁵

A magyar király, II. András, csupán neve szerint uralkodott. Játékszere volt a pártoknak és a külföldi befolyásnak. Jószívű, jámbor fejedelem, de erélytelen; s környezete igyekezett minél jobban kihasználni. Elve, hogy „a királyi bőkezűségnek ne legyen semmi határa s a legjobb mérték, ha a fejedelem ad, az, hogy éppen nincsen mértéke”.⁶⁶

Amily kevésbé tudott gazdálkodni a király, annál jobban értett hozzá és a kormányzáshoz a királyné.⁶⁷ Gyermekeiről fejedelmileg gondoskodott s rokonairól és honfitársairól sem feledkezett meg. A királyné beavatkozása a kormányzás ügyeibe, az idegeneknek, különösen a németeknek dédelgetése a vég-

sőkig fokozták az elkeseredést s ez az izzó nemzeti gyűlölet adta egy-két heves magyar főúr kezébe a gyilkos tört. A nép képzelete természetesen drámailag kiszínezte a tragikus eseményt, de most már bebizonyított tény, hogy nem a Melinda-affaire, hanem a nemzeti bosszú műve volt Gertrud megölése.⁶⁸

VI.

Szent Erzsébet eljegyzése és a thüringiai udvar.

A leánykérő követek 1211-ben érkeztek meg a pozsonyi⁶⁹ királyi udvarba. „Sie wurden gar schon e entpfangen“.⁷⁰ A követség vezetői voltak: comes Meynhardus de *Mohlberg*, et nobilis vir Waltherus de *Vargila*, dominaque Berta, relictā Egillolfi de Bendeleyben erant procedentes cum comitatu et apparatu copioso“.⁷¹ A magyar királyi pár előtt nem lehetett ismeretlen az őrgróf óhaja, különben nem adták volna oly könnyen beleegyezésüket még abba is, hogy a kis leányt „in quarto aetatis suae anno“⁷² a követek mindjárt magukkal vigyék, hogy a kor szokása szerint vőlegényével, Hermann elsőszülött fiával Lajossal⁷³ együtt neveljék s talán, hogy Hermann nyugodt lehessen a magyar király szövetsége felől. Az őrgrófnak udvara, úgy látszik, jó hírben állott a magyar királyi udvar előtt.

Erzsébet kiházását a királyné vállalta magára s leányáról fejedelmileg gondoskodott. Amikor a követek Thüringiába visszatértek, elragadtatással nézte mindenki azt a rengeteg kincset és csodálták a magyar király gazdagságát. „Non sunt allata nec visa talia et tam pulchra pretiosaue ac multa in Thüringia, qualia transmisit regina Ungarie cum sancta Elizabeth, filia sua“; és még azt is igéri: „et ego cum maximis divitiis, si dominus mihi vitam dederit, cumulabo“.⁷⁴

Mindenki örült az eljegyzésnek s talán csak Erzsébetnek kis szíve szorult össze, mikor tudára adták, hogy itt kell

hagyni szüleit, hazáját, hogy idegen emberek között a neki annyira idegen politika eszköze legyen. A „Biga salutis“ fenn-tartott egy rendkívül poétikus mondát, mely szerint mikor hírül hozták neki, hogy ő jegyese egy még ismeretlen szintén gyermeknek: „quae amore Christi virginitatem volebat servare, tacta valde dolore cordis, sertum, quod habebat in capite, projecit in fontem supra quem orabat et amarissime flens seipsam Domino commendavit“. ⁷⁵

A követség visszaindulva Thüringiába, a szülők fájó szívvel vettek búcsút kis leányuktól, kit Gertrud királyné már nem láthatott többé. Endrét 1221-ben ⁷⁶ Lajos és Erzsébet meglátogatták. Mit érezhetett Erzsébet, mikor eszébe jutott a rég nem látott földön, hogy csak azt az egyet nem láthatja, ki elfelejtethetné vele minden szenvedését.

A gondos szülők a követek lelkére kötötték ugyan, hogy vigyázzanak a kis Erzsébetre, de mégis, önmaguk megnyugtatósára is, *Locsmándi* Bertholdot és feleségét Erzsébettel elküldték Thüringiába. ⁷⁷ A magyar-thüringiai összeköttetés nem szakadt meg Gertrud és az örgróf halálával. Lajos halála után is felkeresik az Aachenbe zárándokló magyarok Erzsébetet. Magyar környezet nélkül el sem tudták képzelni a királyleányt. Sőt Dobenecker *Farkasius* mesterben Klingshor történeti képét látja. ⁷⁸ Jóval utóbb Béla király 1244-ben megengedi Farkasnak és Dávidnak, hogy templomot építsenek szent Erzsébet tiszteletére. ⁷⁹

Hermann feleségével, Zsófiával, lehet gondolni, mily nehezen várta a követek visszatérését. A 11 éves kis vőlegény vajjon várta-e menyasszonyát?

Lajosnak az anyja Zsófia volt, kivel Hermann 1189-ben ⁸⁰ kelt össze első feleségének, Zsófiának „filia cuiusdam nobilis de Austria“ halála után. „Ein andere Sophia nam er wieder — Des herzogen von Bayern schier — Bey der gewaen er schöner soen vier — Ludwig Herman Heinrich Conradt — Unde zwue Tochter Agneten und Ermegart“. ⁸¹

Lajos 1200. okt. 28-án született. ⁸² Alig négy éves korában megkezdte már politikai szereplését, amennyiben Sváb Fülöp udvarában mint túszerpelt; de valószínűleg már 1206/7-ben

hazatért. 1216-ban meghalt Lajos testvére Hermann 15 éves korában; alig egy esztendő múlva⁸³ szemfedő borult Hermann örgrófra és vele együtt a wartburgi vidám, bohém életre is. A thüringiai büszkeséggel tekinthet *Hermann* uralkodására, kinek udvara a Minnesängerek „Weimar“-ja volt. Csakhogy a költők nagy barátja túlságosan dinasztikus politikájával majdnem romlását okozta fejedelemségének. Politikájának árnyoldalait elsimítani látszik az a körülmény, hogy udvara a birodalom legfényesebbjei közé tartozott.

Ő maga is nagy műveltségű, finom izlésű, tudományszerető uralkodó volt. A kor szokásához híven a párisi egyetemen tanult és itt ismerkedett meg a francia fiatal költészet bájával. Pártfogója volt a költőknek. Udvarában otthonos volt *Wolfram von Eschenbach*, a középkor eszméinek megszemélyesítője. *Walther von der Vogelweide* „der Führer und Bannerträger der deutschen Nachtigallen“. A lovagi lírát és eposzt francia minta szerint honosította meg a thüringiai udvarban *Heinrich von Valdecke*.⁸⁴ Walther von der Vogelweide nagyon jól jellemzi Hermann udvarát: „akinek fülfájása van, el ne menjen az örgróf udvarába, ott megsüketülne. Egyik sereg elmegy, másik jön helyébe; így van ez éjjel-nappal. Hogy ott valaki halljon, az valóságos csoda“.

Hermann életét valószínűleg elborult elmével fejezte be.⁸⁵ Milyen hatással lehetett a kis Erzsébetre már két szerető szív tragikus halála!

Hermann özvegye, *Zsófia*, egy ideig még az örgrófi udvarban élt. A krónikák nagyon sokat tudnak írni azokról az udvari eselszövésekről, amelyeknek kezdeményezője vagy támogatója Zsófia volt. A krónikák feljegyzik, hogy Lajos nem adott hitelt a vádaknak s „aranyhegyek“-ért sem adta volna oda kedves Erzsébetjét. Ha valami szomorúság, bántalom érte a szerény, jámbor, feltűnően szép leányt, ő vigasztalta: „dicens sibi verba bona, verba consolatoria“.⁸⁶ Meglehet, hogy Zsófia nem mindenkor látta szívesen Erzsébet nagy ájtatosságát, különösen a vig napok alatt; de amikor elővette őt is a szenvedés és volt kiért könyörögni, milyen áhitattal mondhatta: „Ich empfehle

Dir Jesus Deinen Diener Hermann, der obwohl in viele Verbrechen verstrickt, doch von Dir erschaffen ist“.⁸⁷

1221-ben bejelenti Zsófia III. Honorius pápának, hogy a cisztercita-apácák közé akar lépni, de magánvagyonát megtartja, hogy kárpótolhassa azokat, akiket férje megkárosított.⁸⁸

Hermann halálával megváltoztak a viszonyok. Okos mérséklettel Lajos belátta, hogy csak saját országát tenné ki a végső veszélynek, ha szigorú elvekhez nem tartaná magát a nyilvános és magánéletben is. Amíg apjáról nem igen lehetett tudni este, hogy a reggel még ugyanazon pártnál találja-e, Lajos mindvégig hű alattvalója volt II. Frigyesnek. Politikájának két sarkpontja az izzó keresztény hit és a törhetetlen hűség a császárhoz.

1218-ban ⁸⁹ Lajost Eisenachban lovaggá ütötték. A lovag nevet nálánál senki jobban meg nem érdemelte. Vitézségét ő nem lovagi tornákon mutatta meg, hanem harci babért a csatatéren szerzett. Idejének igen nagy részét lefoglalták a szomszédaival viselt háborúk. Így a mainzi érsek, Eppenstein II. Frigyes, hogy zilált anyagi viszonyait rendezze, szerencsét próbált az ifjú Lajosnál. Meggondolatlanul egyházi átok alá vetette Lajost s kijelentette, hogy Hermann őrgróf is átok alatt halt meg. Lajos az excommunicatióra hadjárattal felelt s a készületlen érsek birtokát pusztította, míg végre a fuldai és hersfeldi apátok közvetítésével megkötötték a békét 1219-ben, amikor a fuldai Szent Bonifác-templomban Lajost, segítőit és atyját feloldozták az átok alól ⁹⁰

Hogy jogait nem egykönnyen engedte s az adott szó megtartását követelte, 1221-ben ⁹¹ megindított hadjárata mutatja. Mostoha nővérének, Juttának a férje Dietrich meissenai őrgróf kiskorú fiának, Henriknek gyámjává Lajost nevezte ki. 1221. febr. 17-én halt meg Dietrich s márciusban Lajos az urakkal esküt tétetett le Henriknek olykép, hogy ha ez még kiskorúságában halna meg, Lajost ismerik el örökösnek.⁹² Hogy Lajos erélyes intézkedéseitől megszabaduljon, Jutta titokban hennebergi Poppo grófnak nyújtotta kezét. Erről értesülvén, Lajos 1222-ben fegyverekre bízta a döntést. 1223-ban ismét kiújult a harc, de annyira kimerítette Juttát, hogy ő maga kérte a békét

s 1223. júliusában Lajos győzelmesen tért haza Thüringiába. A békealkudozások csak 1224-ben vezettek célhoz.⁹³

II. Frigyes, Lajos hűségének jutalmául, reáruházta Meis-sent, Lausitzot és Poroszországból akkora részt, amekkorát megtud hódítani. Ezt megerősíti Lajos fia, Hermann számára is, ha a meisseni örgróf fia kiskorúságban halna meg.

A belső béke biztosítása után Lajos a grófság keleti határát igyekezett megvédeni a lengyelekkel szemben. 1225-ben Lausitzon keresztül hadat vezetett Lebus elfoglalása végett. Aug. 11-én Lebus megadta magát s aug. 16-án Lajos ismét győzelmesen tért haza.⁹⁴

VII.

Szent Erzsébet mint thüringiai fejedelemasszony.

Lajos Erzsébettel 1221-ben lépett házasságra.⁹⁵ „Conjunctusque est ei dei nutu vir fidelis cum muliere fideli, sanctus cum sancta, innocens cum innocente.“⁹⁶ Az esküvőt nagy fénnnyel ülték meg. Tíz esztendőnek aggodalma, kétsége oszlott el s Erzsébet lelkében bizonyára felvetődött az a kérdés, mit hoz a jövő? Kevés ily harmonikus házasságot kötöttek meg e világon. Testi és lelki tulajdonságaik a legszebb összhangot mutatják. A fiatal házaspár még az esküvő évében meglátogatta a magyar királyt. A kíséret tagjai jórészt azok voltak, akik Erzsébetért eljöttek Magyarországba. Elgondolhatni, milyen öröm töltötte el a király szívét, látva leánya boldogságát.

Boldogságukat betetőzte, hogy Isten megáldotta frigyüket. Erzsébetnek 1222 márc. 28 án fia született.⁹⁷ „Peperit enim filium in castro Cruzborg primogenitum,“ akit nagyatyjáról *Hermann*nak nevezték el.⁹⁸ A trónörökös születésének hírért Lajos Marburgban kapta meg, hol épen gyűlést tartott. Sajnos, Hermann nagyon fiatalon halt meg, talán Raspe Henrik tétette el láb alól. Felesége Helena volt, a braunschweigi herceg leánya.⁹⁹

1224-ben márciusban¹⁰⁰ született Wartburgban¹⁰¹ második gyermekük, *Zsófia*, aki a brabanti hercegnek, II. Henriknek lett a felesége 1242-ben. Az ő gyermekük volt Gyermek Henrik, aki ősapja a hesseni háznak. Késői unokájuk, Sarolta Amália, a XVII. század utolsó évtizedében Magyarországra jő, mint II. Rákóczi Ferenc felesége.¹⁰²

A harmadik gyermek, *Gertrud*, 1227 végén született, de már Lajos halála után. A jámbor őrgrófi pár úgy egyezett meg, hogy a születendő gyermeket, ha leány lesz, az altenbergi zárdában Istennek szentelik. Csakugyan a zárdában van egy sírfelirat Gertrud képével: „Anno Dni 1247 in die beati Hipolyti obiit beata Gertruda felix mater hujus conventus filia sancte Elisabeth, Landgraviae Thuringie“. ¹⁰³

A krónikások még említenek egy szintén Zsófia nevű leányt, aki 1225-ben született volna; ez az adat meg van Bertholdnál is, de későbbi betoldás. ¹⁰⁴

A Libellus értesít, hogy Erzsébet gyermekeinek születése után a hálaadásra „in laneis, nudis pedibus familiariter ibat ad ecclesiam remotam per difficilem castrum descensum, via dura et lapidosa, portans puerum suum in propriis ulneis“. ¹⁰⁵

Lajos nem akadályozta Erzsébetet vallási gyakorlataiban, csak ha éjjel nagyon sokáig imádkozott, már fogta kézen s gyengéden kérte, hogy kimélje magát. Hogy milyen gyöngéd viszony volt köztük, mutatja, hogy a kor szokása ellenére, a lakomákon ő mindig férje mellett ült. ¹⁰⁶ Férje otthonléte alkalmával is többször felkelt éjjel, hogy megostoroztassa magát. „Absente autem marito, in vigiliis, genuflexionibus, verberibus et orationibus multas noctes deducebat et ornatu vestium deposito capitisque velamine mutato, quasi vidualiter se gessit et religiose.“ ¹⁰⁷ Ha pedig Lajos visszatért, örömmel csinosította magát.

Ha Erzsébet lelkében csak egy kis rész lett volna édes anyja nagyravágyásából, erélyéből, milyen másként alakíttathatta volna Lajcssala történelem folyását! De így kedvesebb nekünk Erzsébet; nagyobb hálára kötelezte az emberiséget a szegények, betegek gyámolításával, mintha világbirodalmat alapított volna. Műve örök időkre fennmaradt és százczrek áldják a „kedves“ Szent emlékét. Ő a *keresztény szocializmus* egyik megalapítója.

A szegények szeretete már kis gyermek korában főerényei közé tartozott, férjhez menvén, csak fokozott mértékben gyakorolta az irgalmasság cselekedeteit.

A középkort éhínség, ragályos betegség sokszor sújtotta.

A népek egymással majd mindig háborúskodtak. Érezték a háború természetes következményeit s ha még rossz termés is sujtotta az országot, bizony nem egykönnyen kerülhette el az éhínséget. S hogy a nyomorúság teljes legyen, ezt rendesen valami járványos betegség és dögvész követte.

Ilyen Isten ostroma pusztított végig 1224—1226-ig egész Németországon. Majd minden annalesben találunk adatot a borzasztó pusztulásról. 1224-ben nagyon kemény tél volt s ezt a csapások egész sorozata követte. Szárazság, terméketlenség, dögvész, az emberek soraiban a pestis pusztított s 1226-ban árvíz rohant végig a birodalmon.¹⁰⁸ A borzasztó istencsapás alatt Lajos nem volt Thüringiában; a császár kíséretében Itáliában járt „propter celebrationem curie imperialis et negotia regni, per que detentus fuit”.¹⁰⁹

Erzsébetnek elég szomorúság volt már az is, hogy „kedves testvére” távol volt s így még jobban fájhatott a szíve, látva szegényeinek a nyomorát. Tudta, hogy Lajos mindent megtenne a szenvedés enyhítésére. Ő mint Thüringia fejedelemasszonya „constituerat *hospitale pauperum* in pede montis castri Wartperg, in quo locaverat 24 pauperes tali condicione, ut uno mortuo incontinenti alter ejus uteretur loco”.¹¹⁰ A kórházat naponta meglátogatta, a betegeket vigasztalta, bátorította s kívánságaikat teljesíteni igyekezett. Nemcsak a grófság jövedelmét használta fel kegyes célokra, hanem saját ékszereit és ruháit is eladta, hogy minél inkább segíthessen a nyomorultakon. Naponta 400 szegénynek osztott alamizsnát. Sokan vádolták Erzsébetet azzal, hogy oktanlan alamizsnálkodásával csak a renyhéséget mozdította elő. Pedig nem így van, mert az erős, el nem aggott embereknek szerszámokat vett, hogy kezük munkájával keressék meg kenyerüket.¹¹¹

A kórház mellett *árvaházat* is alapított. A gyermekek anyjuknak hívták s Erzsébet dédelgette kicsinyeit, naponta meglátogatta őket és játékszereket is vitt nekik.¹¹²

A várbelieknek nem igen tetszett Erzsébet jótékonysága s várták, hogy Lajos hazaérjen. Már az úton felpanasztolták, hogy Erzsébet oktanatlanul pazarolja a grófság jövedelmeit, de Lajos „Sinite, inquit, eam benefacere et quecumque vult pro

deo dare, Wartperg tantum et Nauenborg castrum mee dicioni servate.¹¹³

Erzsébet nem elégedett meg azzal, hogy a betegeknek, szegényeknek szállást és ellátást biztosított; ő maga is ápolta őket. Különösen a középkor páriáin, a bélpoklosokon esett meg a szíve. Undorát legyőzve mosogatta, csókolgatta a szenvedők sebeit. A monda szerint könyörülete akkora volt, hogy férje ágyába fektetett egy szegény bélpoklost s „Mikoron az jámbor úr azt hallotta volna, megindula rajta és nagy hirtelen mezejtelen fegyverét ragadá, mondván: Mi dolog ez, akit hallok? Ha ináron jószágomat nem kiméli, avagy ennenmagamat kimélené! nagy haraggal beité az ajtót, hogy mind az poklost megölje, mind az szent asszont levágja.“¹¹⁴ Mennyire ellenkezik ez a kardesőrtetés Lajos jellemével! Az egész a monda színezése; de épp úgy a monda körébe tartozik az is, hogy Lajos az ágyban magát Krisztust látta feküdni.¹¹⁵ Lajosról nagyon sok monda maradt reánk, mutatva, hogy kedves fejedelme volt népének. Hermannt a költők dicsőítették, őt csak kevesek mondták magukénak; Lajost a legnagyobb költő, a nép magasztalta.

VIII.

Marburgi Konrád.

Erzsébet jámborságán és jótékonyságán nagyon meglátszik Szent Ferenc szelleme. Ezzel gyóntatója, a franciskánus *Rodeger* ismertette meg „qui in Halberstat factus est gardianus et magister discipline spiritualis beate Elizabeth, docens eam servare castitatem, humilitatem et pacenciam, in oracionibus invigilare et operibus minime insudare”.¹¹⁶ A franciskánusok már 1219-ben próbálták szerencsét Németországban és hazánkban, de nem jártak valami nagy sikerrel.¹¹⁷

Szent Ferenc 1221-ben tartotta a capitulum generalet „apud Sanctam Mariam de Porciuncula”. Ekkor küldte a második missziót Németországba Caesarius Theutonicus de Spirea vezetése alatt. Az engedelmesség *Jordanus de Gianot* is Németországba szólította, bár nagyon félt a hidegtől és a németek kegyetlenségétől.¹¹⁸ Az ő iratai után ismerjük Erzsébet és a franciskánusok közötti viszonyt. 1224-ben érkeztek meg a barátok Erfurtba s onnan 1225-ben indult az első csoport Thüringiába, a provinciát vezetésével Jordanus de Gianot bízta meg. Eisenachban telepedtek meg először, ahol Szent Erzsébet alapított számukra kolostort.¹¹⁹ Rodeger mint gyóntató kitörülhetetlen nyomokat hagyott Erzsébet lelkében; a franciskánus-asketikus ideált ő kedveltette meg gyónógyermekével.

Amikor 1225-ben Rodeger halberstadti guardián lett, Lajos már lelki vezetőt keresett felesége számára; nemcsak gyóntatót, hanem egyúttal okos, művelt theologust, aki Erzsébetet oktassa

a hit dolgaiban. Egyesek szerint Honorius pápa, mások szerint Ostiai Hugó bibornok ismertette meg *Marburgi Konráddal*, vagy Konrád hildesheimi püspök ajánlotta Lajosnak.¹²⁰

Konrád marburgi miniszteriális családból származott.¹²¹ Születésének biztos évéről nincs tudósításunk, annyi bizonyos, hogy a XII. század utolsó harmadában született.¹²² Születésének helyét maga a neve is mutatja. Konrád tanult ember volt;¹²³ mint Magister Konrádot emlegetik,¹²⁴ aki a Magister címet a párisi egyetemen szerezte¹²⁵ és világi pap volt.¹²⁶ Nagy kegyben állott a pápánál is, aki felszólította több ízben, hogy az eretnokségek kiirtására törekedjék és keresztes hadjáratot hirdessen.¹²⁷ Természetesen ellenfelei nem a leghizelgőbbben nyilatkoztak róla s hatásuk érezhető most is egyes, nem egészen pártatlan író munkáján.

Semmiesetre nem lehetett oly borzasztó alak, ha Lajos reá merte bízni kedves Erzsébetjének lelki vezetését. Erzsébet lelkülete már átformálódott Rodeger hatása alatt; Konrád csak fejlesztette. Igaz, hogy néha úgy jelenik meg, mint egy „Martergemälde aus der spanischer Gegenreformation neben dem kölnischen Madonnabilde“,¹²⁸ mégis hatása kimutatható nemcsak Erzsébetre, hanem az őrgrófi család többi tagjára is. Konrádnak az a parancsa, hogy Erzsébet ne egyék azon ételekből, melyek talán nem igazságosan szerzett birtokokról erednek, a legkisebb rosszalásra sem talált Lajosnál.¹²⁹

Erzsébet Lajos tudtával letette az engedelmességi fogadalmat Konrád kezébe „salvo tamen jure mariti sui“¹³⁰ s egyúttal megígérte, hogy ha Lajos halálát túléli, nem megy férjhez többé.

IX.

Lajos őrgróf halála.

A fogadalom beváltásának ideje sokkal hamarabb elérkezett, mint Erzsébet kívánta, vagy csak gondolta volna is. II. Frigyes császárt a pápa 1227-ben ismételten felszólította keresztes hadjárat indítására; egyben a többi német fejedelmekhez is küldött felhívást, hogy csatlakozzanak; ilyen felhívást kapott a thüringiai őrgróf is még 1227 elején.¹³¹ A császár is felszólította és csatlakozása esetére 400 márka ezüstöt ígért neki.¹³² Lajos csakugyan fel is vette a keresztet, amire két ok indíthatta; először saját vallásos hangulata, érzülete, másodszor törhetetlen hűsége II. Frigyes iránt. A carthausi névtelen szerint: „Annakutána tudván az ő ura ez jó ásszonnak nagy érdemes voltát, jó tanácsot kérde őtőle, mit kellene tenni, ki idvességére alkalmasb volna? És azt tanácsolá, hogy az ígéletnek földére menne Jeruzsálembe és ott az pogánók ellen vína és Krisztusért vérét hullatná”.¹³³ Dehogyan biztatta szegény Erzsébet; hiszen Lajos meg sem merte mondani, „ne uxor, que eum tenerrimo diligebat affectu hoc aspiciens de futura ejus absentia anscie turbaretur;”¹³⁴ s amikor a legnagyobb gyengédséggel értesítette is, Erzsébet ájultan rogyott össze.

Lajos mintha érezte volna közeli végét, mindenről nagyon körülményesen intézkedett. Születendő gyermeküket Istennek ajánlották.¹³⁵

Az őrgróf megkérte a pápát, hogy az ő patronátusi jogát a papi állások betöltésénél ruházza Konrádra, valószínűleg csak

a keresztes hadjárat idejére; amibe a pápa bele is egyezett.¹³⁶ Feleségét, gyermekeit idősebb öccse, *Raspe Henrik* gondjaira bízta.¹³⁷

Lajos hada Schmalkaldenben gyülekezett össze; innen indult el a sereg Keresztelő Szt. János napján. Könyeket fakasztó jelenet volt az, mikor az örgrófi pár elbúcsúzott egymástól, de Erzsébet nem tudott elválni férjétől; Thuringia határán túl kísérte és eltökélt szándéka volt, hogy a Szentföldre is követi férjét. Születendő gyermekére való tekintetből mégis lemondott vágyáról. Lajos ekkor gyűrűt mutatott „kedves testvéré”-nek, „viteque mee et mortis ineffabile argumentum”.¹³⁸ Mennyivel több örömet hirdetett neki csak rövid hat évvel azelőtt Lajos gyűrűje! Amint visszatért Wartburgba, még inkább gyakorolta a szegénységet, magábavonultságot; jót jóra halmozott.

Lajos pedig több előkelő lovag és egyházi személy¹³⁹ kíséretében érkezett Frigyes táborába, ahol nagy örömmel fogadták. Hogy készülhetett már Lajos arra a boldog pillanatra, mikor a Szentföldön ő is meglátogathatja a szent helyeket! De az élet könyvében más volt róla megírva. A seregben pusztító ragályos betegséget a császár és Lajos is megkapta és szeptember 11-én hazájától, búsuló hitvesétől távol, az örgróf Otrantóban „a jó harcot megharcolta”. Kívánsága szerint esontjait a Szentföldről hazatérő keresztesek hazavitték Thuringiába és „hic beatissimus vir multa beneficia vivens ecclesie Reynersbornensi prestitit mortuus vero multa ampliora”.¹⁴⁰

Erzsébet pedig várta haza Lajost, hisz a legkisebb gyermeket még csak nem is látta; de már csak esontjait hozták haza a vele útrakelt lovagok. Erzsébet nagy megpróbáltatáson ment már keresztül eddig is, de most teljes meggyőződéssel mondhatta: „mortuus, mortuus est mihi mundus et omne quod in mundo blanditur”.¹⁴¹

X.

Erzsébet Marburgban.

Erzsébet sohasem kapta el magát az élet gyönyörűségeitől s ha valamikor belátta, hogy „minden csak hiúság“, most már át is élte. Három szerető lény tragikusnak mondható halála még erős idegzetű embereket is lesújt. Hogyne érezte volna át az a gyöngéd lélek, aki a szívével gondolkozott. Erzsébet kétségtelenül sokat szenvedett lelkileg-testileg; 21 éves korában három gyermek édesanyja volt.

Bizonyára nem emlegetnék Erzsébet nevét annyira, ha élete szenvedés nélküli s így talán eredménytelen lett volna. Az emberiség jótevői a szenvedés tisztító tűzén mennek keresztül. Az ő tüneményes alakjuk foglalkoztatja a hivatásos írókat, de még inkább a nép képzeletét. A néplélek csapongó képzeletét teljesen elbűvölte Erzsébet élete. Csodálatos színben tüngett fel a fejedelemasszonyt, akihez méltatlannak tartott minden földies gondolatot. Vonatkozásba hozott a népképzelet egyes dolgokat másokkal; utoljára a vonatkozás emléke elveszett s előállt oly monda, melynek ősalapja történeti valóság.

A Lajos halála után történt dolgokat a mondák nagyon kiszínezik; regényes eseményeket mondanak el Erzsébet kiűzéséről. A legendákban történeti valóság „ejecta fuit de castro et omnibus possessionibus dotavit sui, a quibusdam vasallis mariti sui, fratre ipsius mariti juvene existente“.¹⁴² „Mortuo marito beatæ Elyzabet, non fuit permissa uti bonis mariti sui, præpedita a fratre mariti sui. Poterat quidem sustentacionem habuisse cum fratre mariti sui, sed de præda et exactione pauperum,

quae saepius in curiis Principum fiunt, noluit victum habere, elegit abjecta esse et ope manuum ejus velut quaestuarium victum acquirere.“¹⁴³ A történeti források nem tudnak semmit az erőszakos kiűzésről, még kevésbé az üldözésről.¹⁴⁴

Nem durva erőszak fosztotta meg az örgrófnét javaitól és űzte el zimankós téli éjszakán Wartburg várából, hanem az erkölcsi kényszer vitte rá Erzsébetet, hogy otthagyja a várat.¹⁴⁵

Elhagyatottságában a pápa, IX. Gergely vette pártfogásába javaival együtt és protectorának Magister Konrádot rendelte.¹⁴⁶ Konrád 1228 márciusában értekezett Erzsébettel, hogy milyen életmódot folytasson. Március 28-án, nagypénteken, egy ferencrendi templomban lemondott saját akaratáról, de Konrád azt már nem engedte meg, hogy földi javairól is lemondjon: „tunc propter reddenda debita mariti sui, tunc propter egenos“.¹⁴⁷ Konrádnak nemigen lehet szemére vetni gyengédségét,¹⁴⁸ de ezzel a tétellel megmutatta, hogy ismerte Erzsébetet, akinek szinte életszükséglete volt a jótékonyosság annyira, hogy annak sokszor határt is kellett szabni.

Az 1228-ik év közepén Erzsébet Marburgba ment. Konrád azt írja a pápának: me licet invitum secuta est Marburgum.¹⁴⁹ Marburgot Lajos özvegyi haszonélvezetre hagyta feleségére, de nem költözött mindjárt ide, hanem a közel levő Wehrdaba; valószínűleg nem az üldözés¹⁵⁰ miatt, hanem mert félt a marburgiak nagy tiszteletétől.

Özvegyi kielégítését, 2000 márka ezüstöt, kórház alapítására fordította,¹⁵¹ „ubi infirmos et debiles colligens. miserabiliores et magis dexpectos mensae suae apposuit“.¹⁵² A kórházat Szent Ferenc tiszteletére alapította.¹⁵³ A Wartburg aljában épült *szegényház* és a marburgi *kórház* a kiinduló pontja annak a sok emberbaráti intézménynek, mely a szenvedő emberiségen van hivatva könnyíteni.¹⁵⁴ Erzsébet világhatalmat alapított; olyan szervezet ez, mellyel számolni kell a legádázabb mérkőzések idején is és az ez ellen elkövetett vétség a legsúlyosabb nemzetközi sérelem.

Sokan dícsöítik Erzsébetet nagy felebaráti szeretete miatt, de rosszalják, hogy éppen ő, aki árvaházat alapított elhagyatott gyermekek számára, meg tudott válni gyermekeitől s idegen

kézre bízta őket. A vallásos mozzanatokon kívül, bizonyára belátta ő maga is, hogy gyermekeinek jövődő hivatása más nevelést kíván, mint aminőt ő adhatna nekik Marburgban. Nagyon fájt neki ez az újabb megpróbáltatás, de egész munkát akart Istenének felajánlani.

Erzsébet nem működhetett sokáig; gyöngye szervezete felmondta a szolgálatot, szerető szíve pedig a csillagok honába vonzotta. 1231 november 17-én;¹⁵⁵ Erzsébet lelke megszabadult porhüvelyétől. Aki életében oly sok jót tett, halála után sem hagyta övéit szenvedni. A sírjánál történt csodák és jámbor élete miatt, Marburgi Konrád¹⁵⁶ kezdeményezésére IX. Gergely pápa a szentek közé iktatta s ünnepül temetése napját rendelte, november 19-ét.

Erzsébet mint feleség, anya és fejedelemasszony kivételes helyet foglal el a történelemben. A korát mozgó nagy eszméknek első női képviselője volt s mégis megmaradt női üdésében. Büszkén valljuk magunkénak Erzsébetet, nemzeti ideálunkká tesszük, mert ilyen eszményképet tartva szemünk előtt, látjuk be nagy költőnk szavainak igazságát:

„Magyar nőnek születni nagy és szép gondolat!”

J E G Y Z E T E K.

¹ *Laban Antal*: Árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban. (1907.) 7. 1.

² *Sebestyén Gyula*: Az Árpádok története. (II. kiad.) 230. 1.

³ A domikánusok rendjét III. Honórius pápa erősítette meg 1216-ban. (SS. XVII. 75.) Ugyancsak ő hagyta jóvá 1223-ban a franciskánusokét is.

⁴ *Malsch*: Heinrich Raspe . . . 14., 15. 1.

⁵ *Justi Karl Wilh.*: Elisabeth die Heilige, Landgräfin von Thüringen. 4., 5. 1.

⁶ „Elisabeth dunkt vielleicht einen Teil ihres stillen Glanzes dem nächtlichen Zeitalter, in dem sie lebte“. (Justi: 5. 1.)

⁷ Németre lefordította *J. Th. Städtler*: Leben der hl. Elisabeth von Ungarn, Landgr. v. Thüringen u. Hessen. (1207—1231.) — Städtler nagy kritikával kísérte a munkát s jegyzetekkel látta el. — Magyarra a pesti növendékpapság fordította le. (1863.)

⁸ *Simon G.*: Ludwig IV. genannt der Heilige, Landgr. von Thüring. u. Hessen u. seine Gemahlin, die hl. Elisabeth v. Ungarn.

⁹ *Boerner G.*: Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der hl. Elis. Landgräfin v. Thüring. N. A. XIII. Bd. — *Mielke Helm.*: Zur Biographie der hl. Elis., Landgräfin von Thüringen. (Dissert.)

¹⁰ *Wend Carl*: Die Entstehung der Reinhardsbrunner Geschichtsbücher. Quellenuntersuchungen u. Texte zur Geschichte der hl. Elisabeth. N. A. Bd. 34. p. 429. Zur Entstehungsgeschichte der Reinhardsbrunner Historien u. der Erfurter Peterschronik. N. A. Bd. 10. p. 95.

¹¹ *Holder—Egger O.*: Studien zu thüringischen Geschichtsquellen. N. A. Bd. 20., 21., 25.

¹² *Laban Antal*: Az Árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban.

¹³ Kiadva *Leonis Allatii*: Συμπληρωμα, 269. s köv. II. Köln 1853. — *Küchenbecker*: Analecta Hassiaca Coll. IX. -- Wyss: Hessisches Urkundenbuch I. 1. 34. sz. Leipzig 1873. — *Kaltner Balth.*: Konrad von Marburg . . . Függelék.

¹⁴ *Wend*: Quellenuntersuch. zur Gesch. der hl. Elis. N. A. Bd. 34. 432. 1.

¹⁵ Mitteilungen des historischen Vereins der Diözese Fulda. IV. évf. 1—24. 1. (Nem tudtam megszerezni !)

¹⁶ Most Rómában van a Vittorio Emanuele könyvtárban.

¹⁷ A Libellus említi: „Lectis itaque et expositis populo tam de vita quam de miraculis omnibus ad rem facientibus, prout oportuit . . .“ (*Menden*: II. 2010. 1.)

¹⁸ Kiadva *Menden*: Scriptores Rerum Germanicarum . . . II. 2007. 1.

¹⁹ Az ancilla elnevezés Gudara és Isentrud von Hørselgau-ra nem illik, mert ők udvarhölgyek voltak, csak Erzsébet és Irmgard volt ancilla. — Konrád Erzsébettől később elvonta megszokott udvarhölgyeit és egy ancillát és egy nemes süket özvegyet hagyott mellette. Erzsébet vagy Irmgard nem lehet az említett özvegy, mert Erzsébet ignobilis volt, Irmgard pedig nem hallott nagyot (audivi vocem quasi intra collum, amikor Erzsébet haldoklott.) Az özvegy Hedwig von Seebach lehetett, kit oklevelek többször említenek (*Dobeneder*: III. 758.), de nem hallgatták ki a kanonizáció előtt. (*Wendk*: i. m. 434. 1.)

²⁰ A rendezés 1236. május 1. után keletkezhetett, mert még a translatiót is említi. Nagyrészt megegyezik Konrád levelével, de vannak benne ellentétes megjegyzések is. A kompilátor Boerner szerint a német lovagrend tagja lehetett. (*Boerner*: i. m. 465.)

²¹ Kiadva még nincsenek, a legfontosabb részek megtalálhatók Montalembert—Städlernél. Caesarius 1236. II. vagy 1237. I. felében írta munkáját, mert említi, hogy Meráni Gertrud fivére: „Bertholdus, Patriarcha Aquilejæ et Eckbertus Episcopus Babenbergensis — Adhuc enim ambo vivunt . . .“ (*Städler*: 731. 1.) Eckbert meghalt 1237. jun. 5-én. — Caesar majdnem szóról-szóra leírta a Dictát, csak néhol tesz betoldást, szentírási idézetet. Nem sok hitelt érdemel, csupán Marburgi Konrádra vonatkozó adatai jók.

²² Ez a munka a firenzei Laurenziana-könyvtárban van meg s Lemmens kutatásai szerint egy XIII. sz. toscanai franciskánus munkája. (*Laban*: 12. 1.)

²³ Kiadva Thüringische Geschichtsquellen Bd. I. — Németre fordította Fr. Ködiz v. Salfeld, kiadta H. Rückert. — Lajos életét káplánja Berthold írta meg, ki Holder—Egger, Wenck kutatásai szerint (N. A. Bd. 20. 632. 1.) a legnagyobb hitelt érdemli.

²⁴ Kiadva *Canisius*: Lectiones antiquae. Edidit Basnage. T. IV. — Detre ismétli a Libellust és a Vita Ludovici-t; legfőbb érdeme, hogy a Reinhardsbrunni annalesben a Vita Ludovici elromlott szövegét az ő segítségével lehet csak visszaállítani. (*Wegele*: 355.)

²⁵ Kiadta *Rieger M.*: Das Leben der hl. Elisabeth, vom Verfasser der „Erlösung“.

²⁶ *Menden*: II. k. 1987—2006. 1. — Ezekről gondolja Boerner, hogy hagyomány az alapjuk.

²⁷ A krónikát és költeményt összevetve a történeti forrásokkal, kitűnik, hogy nincs semmi történeti értékük.

²⁸ *Loserth*: Geschichte des späteren Mittelalters 75. 1.

²⁹ Hermann 1203-ban Merseburgban megújítja hűségi esküjét Ottónak. *Dobenecker*: *Regesta Diplomatica* . . . II. No. 1246–1204. jan. 24-én III. Ince még inti Hermannnt, hogy támogassa tőle telhetőleg Ottót. *Dobenecker*: II. No. 1260.

³⁰ *Dobenecker*: II. No. 1260., 1265/a.

³¹ *Dobenecker*: II. No. 1279.

³² *Loserth*: i. m. 31. l.

³³ *Dobenecker*: II. No. 1366/b.

³⁴ *Loserth*: i. m. 32. l.

³⁵ *Loserth*: i. m. 32. l.

³⁶ *Loserth*: i. m. 33. l.

³⁷ *Dobenecker*: II. No. 1468.

³⁸ *Loserth*: i. m. 34. l.

³⁹ *Dobenecker*: II. No. 1489/a.

⁴⁰ *Dobenecker*: II. No. 1468.

⁴¹ *Naumann*: *Mitteleuropa* 267. l.

⁴² *Márki Sándor dr.*: Középeurópa szervezkedése és hazánk. Magyar Kultura 1916. 4., 5. sz.

⁴³ *Wertner Moriz*: *Die hl. Elisabeth* . . . „Der deutsche Herold“ 1891. No. 2.

I. Béla magyar király † 1063.

I. Géza † 1077.	Zsófia † 1095. I. Ulrik v. Weimar felesége.
Almos † 1129.	Richardis (?) I. Eckhard v. Scheyern felesége † 1101.
II. Béla † 1141.	Ottó, bajor pfalzgróf † 1155.
II. Géza † 1161.	I. Ottó, bajor herceg † 1189.
III. Béla † 1196.	Zsófia, I. Hermann thüringiai őrgróf felesége.
II. András † 1235. leánya Erzsébet † 1231.	IV. Lajos, thüringiai őrgróf.

⁴⁴ *Auctor Rhythmicus de Vita S. Elisabethae. Mendken*: II. 2042. l.

⁴⁵ Először *Apoldai Detre* említi Klingshort. A reinhardsbrunni annalesbe későbbi betoldás. (Montalambert—Städter.) V. ö. a rávonatkozó irodalommal együtt Szinyei: Magyar Írók VI. 565–6.

⁴⁶ *Danielik I.*: Magyarországi Szent Erzsébet életé. — *Toldy*: Magyarországi Szent Erzsébet legendája. 2. l.

⁴⁷ *Wegele*: i. m. 36. l.

⁴⁸ *Ranke*: *Elisabeth, Gem. des Landgr. Ludw. IV. v. Thüring.-Allg. deutsche Biogr.* Bd. VI. 40–41.

⁴⁹ *Dobenecker*: II. No. 1487/a. Eckbertet gyanúsították, hogy része van Sváb Fülöp meggyilkoltatásában s a birodalmi átok elől menekült sógorának udvarába.

⁵⁰ *Karácsonyi J.*: Az Árpádház szentjei. — *Csánki*: Árpád és az Árpádok. 216. l.

⁵¹ *Wenck*: Die hl. Elisabeth. „Wartburg“ 189.

⁵² Régente az összeesküvést 1211-re tették, de III. Incének egy nem régen megtalált leveléből kitűnik (dat. 1210 okt. 30.), hogy még Ottó szicíliai betörése előtt szőtték az összeesküvést a fejedelmek, akik követek és levelek útján kerestek a pápával összeköttetést. — *Dobenecker*: II. No. 1456/a.

⁵³ *Dobenecker*: II. No. 1465/a. szerint a leánykérő követek talán még 1210-ben megjelentek a magyar királyi udvarnál.

⁵⁴ *Dobenecker*: II. No. 1469.

⁵⁵ *Dobenecker*: Die Vermählung des Landgrafen Ludwig IV. von Thüringen mit Elisabeth von Ungarn. Wartburgstimmen Bd. I. 170. l.

⁵⁶ *Toldy*: Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. 120. l.

⁵⁷ Anno Domini 1207. nata est sancta Elisabeth temporibus Honorii tereii et Friderici secundi imperatoris. S. S. XIX. 700.

⁵⁸ Az összes német életrajzírók Pozsonyt tartják Erzsébet születéshelyének. A magyar írók közül *Ortvay Tivadar* (Pozsony város tört. I. 263. l.), *Komlóssy Ferenc* (Religio 1907. 48. l.), a Vasárnapi Újság 1886. okt. 24-i 43. sz. szerint Pozsonyban született és Budán keresztelték meg. *Wertner Mór* (Az Árpádok családi története 438. l.), Alkotmány 1906. nov. 18. és nov. 21. sz., 1907. jan. 20.

⁵⁹ Sárospatakot tartja Erzsébet születéshelyének *Laskai Osváth*: Biga salutis. — *Pray*: Vita S. Elisabethae... 1. l.; IV. Lászlónak 1273 iki kelt. oklevele: „Ad haec cum praedictus avus noster transmissa armorum multitudine primum nos et Dominam Reginam matrem et sorores nostras carissimas de Castro Patak educi fecerat et extrahi“ (*Fejér*: Cod. dipl. T. V. Vol. 2. p. 96.); Majláth János gróf, Podhraczky József, Szirmay Antal, Karácsonyi János, Dragóner Béla (Religio 1907.), Laban Antal.

⁶⁰ Religio 1907. évf.

⁶¹ A rózsacsodáról szóló mondák szövege a franciskánus Vitán s Laban szerint így a szenttéavatási pör aktáin alapul. „Beata Elisabeth filia regis Ungarorum in purpura et deliciis nobiliter educata, imbuta fide catholica, puella parvula existens pauperibus quodcumque poterat impendebat. In cujus gremio, dum cibos ablatus de coquina deferret, inventi sunt flores vernantes divinitus commutati.“

⁶² *Caesarius von Heisterbach*: „Ipsa vero se gratie Dei committens ab Ungaris coronam martyris innocentia sua promeruit“. (Städler 732.)

⁶³ *Wertner*: i. m. 417. l.

⁶⁴ *Wegele*: i. m. 360. l.

⁶⁵ *Loserth*: i. m. 46. l.

⁶⁶ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádok alatt. II. K.

⁶⁷ „Erat autem rex (Andreas) vir quietus et bonus, regina vero mulier multe virtutis et fortis, que femineae cogitationi virilem animum inserens

regni tractabat negotia flieque transmittende procurabat necessaria.“ *Annal. Reinhardsbrunnenses* 122. l.

⁶⁸ „Ungarorum meliores armata et violenta manu contracta in odium Teutonicorum reginam occidunt.“ IX. S. S. 602. — „Hisdem temporibus Ungari facta concussione regni sui et mota seditione maxima, Gertrudem reginam in odium Teutonicorum interfecerunt, Andrea rege ibidem consistente.“ S. S. IX. 592. — *Pauler*: i. m. — *Pauler*: A történet Bánk bánja, Nemzet 1883. ápr. 29. 30. sz. — *Mátyás Flórián*: Népm. és tört. adatok... Századok 1907. 886. l. — *Gróf Wilczek Ede*: II. Endre király ker. hadjárata. Századok 1894. 603. l. — *Dudás-Erdőhelyi*: Péter és Bánk-bán összeesküvése. Századok 1893. 708. l.

⁶⁹ A követek Pozsonyban jártak, habár a források nem említik fel, de a későbbi feldolgozások igen. Salamon Ferenc kételkedve említi meg, hogy Erzsébetért a követek talán Pestre, jöttek volna el; hivatkozik a *Notae Dissenses De fundatoribus monasterii Dissensis* (S. S. XVII. 331.) adátára: *copulatio nuptiarum celebratur Ungarie in civitate Ovena*.

⁷⁰ *Auctor Rhythmicus Mencken* II. 2046.

⁷¹ *Ann. Reinhardsbrunnenses* 122. l.

⁷² *Libellus de dictis* IV. auc. *Mencken* II. 2012.

⁷³ Abban a kérdésben, hogy ki volt Hermannak elsőszülött fia: Lajos-e vagy Hermann, eltérnek a vélemények. Elfogadhatjuk, hogy Lajos volt a legidősebb fiú. Ezen állítás mellett szól az *Ann. Reinhardsbrunn* 2 helye, ami pedig Wenck, Boerner, Holder—Egger kutatásai szerint Lajos káplánjától és életrajzírójától származik. A krónika Hermann gyermekeinek felsorolásánál elsőnek említi Lajost. És a *Thür. Geschichtsqu.* (I. 146. l.), amikor Lajos uralomra jutásáról tesz említést, határozottan kimondja, hogy Lajos „*primogenitus*“. Dobenecker úgy okoskodik, hogy a *primogenitust* lehet úgy is magyarázni, hogy a még élők között a legidősebb, mert Hermann 1216-ban meghalt. Szokás volt az örgrófi családban, hogy a legidősebb fiú nagyatyjának nevét kapta; így Lajos a legidősebb, mert a nagyatyja III. Lajos volt. Ezen felfogás ellen 1221 egy fontos oklevél 1214. május 29-éről, mely Hermannat Lajos előtt említi. Ugyanis az örgróf, a felesége és gyermekei Hermann, Lajos, Henrik jóváhagyják, hogy Aulisburg zárdát áthelyezik Hessenbe. — *Waitz*: *Verfassungsgesch.* VII. köt. 11. l. azt írja, hogy szokásban volt a fejedelmi udvarokban, így a thüringiai örgrófi családban is, hogy az atya, ha más fejedelemsége is volt, mint grófsága, akkor birtokait felosztotta fiai között. Így kaphatta Lajos Thüringiát, Hermann pedig Hessent.

⁷⁴ *Ann. Reinhardsbr.* 122. l. Berthold is felsorolja, hogy: „*Transmisit quoque cum filia vasa aurea et argentea magna, multa et varia et dyademata pretiosissima et ornamenta, annulos, monilia multipliciaque vestimentorum paria, dolium argenteum pro balneo filie, lectualia, culcitras, cooperitoria omnia de serico, purpuras et pannos sericos multos cum alia suppellectili innumerabilis pretiosa. Addidit insuper mille marcarum summam pecunie necnon et alia promittens, si vivere contigisset*“.

⁷⁵ *Laban*: i. m. 91. l.

⁷⁶ *Dobenecker*: II. No. 2001. Lajos oklevelet állít ki Cesarius vom Lewenberg számára, hogy a kölesön fejében, ha a terminusra nem tudna fizetni, elzalogosít Nottlebenben egy birtokot.

⁷⁷ *Wertner*: A Frankóiak. Turul X. 113. l. — *Wenzel*: Árpádkori új okmánytár VI. köt. 485. l. — *Dobenecker*: III. No. 20.

⁷⁸ *Dobenecker*: Die Vermählung... Wartburgstimmen I.

⁷⁹ *Pray*: Vita S. Elisabeth... 23. l. — *Fejér*: Cod. Dipl. Hungariae.

⁸⁰ *Dobenecker*: II. No. 842, 871. mj. 1. — *Holder-Egger*: 1198-at említ NA. XXI. p. 295.

⁸¹ Auct. Rhythm. — *Menden*: II. 2033. l.

⁸² Megegyezik ezzel az adattal Berthold jelentése Lajos haláláról: „in XXVIII. etatis sue anno“ t. i. obiit. (S. S. XXX. 607.)

⁸³ *Dobenecker*: II. No 1672. — *Wagner*: Rich. Die Reichspolitik Ludwigs IV. 15. l. Ann. Thur. — *Breves*: 1217. Hermannus lantgravius Duringie obiit. S. S. XXIV. 41. l.

⁸⁴ *Martin*: Der Minnesang... „Wartburg“ 171.

⁸⁵ *Dobenecker*: II. No. 1672. mj. — *Wenck*: „Wartburg“ 187. l. Egy mástól függetlenül jöttek erre a megállapításra.

⁸⁶ Thür. Geschichtsqu. 167. l.

⁸⁷ „Hochland“ 137. l.

⁸⁸ *Dobenecker*: II. No. 1940, 1951.

⁸⁹ Cron. Reinhardsbr. 591. — *Wenck*: „Wartburg“ 697. l. mj. a 42. l.-hoz.

⁹⁰ *Wagner*: i. m. 19. l. — *Dobenecker*: II. No. 1831.

⁹¹ *Wagner*: i. m. 20—34. l.

⁹² Cron. Reinhardsbr. 596. — *Dobenecker*: II. No. 1954.

⁹³ *Dobenecker*: II. No. 2330, 2444.

⁹⁴ *Wagner*: i. m. 35—39. l.

⁹⁵ S. S. XIX. 700. Ann. Reinhardsbr. 168. l. Heisterbachi Caesar mondja: „Cumque beata et venerabilis virgo Elisabeth ad nobiles annos pervenisset, contra cordis sui desiderium nobilissimo principi Ludovico Landgravio desponsata est et matrimonio juncta“. Caesarnak ez az állítása nem áll meg, hiszen éppen egy nagyon kedves hagyomány szerint ő maga aggódva tárta elő kétségeit Vargila Walternek, hogy mi szándéka lehet vőlegényének vele. Erzsébetnek egész hitvesi élete reácafol Caesar adatára.

⁹⁶ Thür. Geschichtsqu. 169. l.

⁹⁷ *Dobenecker*: II. No. 2118. és 2001.

⁹⁸ Thür. Geschichtsqu. 172. l.

⁹⁹ *Justi*: Die hl. Elisabeth 17. l.

¹⁰⁰ Thür. Geschichtsqu. 178. l.

¹⁰¹ Az örgrófi család tartózkodási helye nem Wartburg volt, hanem Eisenach. 1224-ben, említi Berthold, hogy Erzsébet, mikor második gyermekét szülte „ad cujus partus dolorem mitigandum Wartperg castrum com-

moda procuravit". (Thür. Geschichtsqu. 182. l.) 1226-ban, a járvány idején, a Wartburg alatt építtette Erzsébet a kórházat. — *Wendk*: Aelteste Geschichte d. Wartburg. — „Wartburg“ 42. l.

¹⁰² *Wertner*: Thaly's Forschungen in Wartberg. — *Kis Bálint*: Az Árpádok királyi vére Magyarország családaiiban — kimutatja, hogy a Rákócziak nemcsak a külföldi házasság révén vannak rokonságban az Árpádokkal, hanem magyar ágazatokon át is. V. ö. *Márki*, Rákóczi, I. 124.

¹⁰³ *Justi*: i. m. 56. l.

¹⁰⁴ Thür. Geschichtsqu. 182. l.

¹⁰⁵ Libellus: *Menden*: II. 2016. l.

¹⁰⁶ Libellus: 2014. l.

¹⁰⁷ Libellus: 2016. l.

¹⁰⁸ Libellus: 2017. l, Thür. Geschichtsqu. 189. l., Contin. Garst. S. S. IX. 596., Ann. Mellicus. S. S. IX. 507., Ann. Erfordens. S. S. XVI. 27., Ann. Gotwic. IX. 603., Ann. S. Rudb. Solls. S. S. IX. 603. — *Curschmann*: Hungersnöte im Mittelalter 22. l.

¹⁰⁹ Thür. Geschichtsqu. 189. l.

¹¹⁰ U. o. 190. l.

¹¹¹ Libellus: 2018. l.

¹¹² U. o. 2018. l. A bot, melyre támaszkodva jött le Erzsébet a Wartburgból, a budai Szt. Erzsébet-apácák birtokában van. A bot díszesen faragott, 123 cm. hosszú. Ez után ítélve Erzsébet magas termetű volt. — *P. Soós*: Alkotm. 1907. nov. 17. sz.

¹¹³ Thür. Geschichtsqu. 191. l.

¹¹⁴ *Toldy*: Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. 135. l.

¹¹⁵ A mondát Berthold feljegyzéséből merítették: „Tunc deus apernit devoti principis oculos interiores, viditque in thoro positum crucifixum“. Thür. Geschichtsqu. 177. l. Tehát felvilágosítva mintegy Krisztust látta. *Wendk* (Wartburg 198. l.) azon a véleményen van, hogy a bélpoklosról szóló monda egy másiktól van véve. Ada von Bolemir is felvett egy bélpoklost a férje ágyába és a lérv egy csomó rózsát talált ott. 1203-ban már készen volt a mondát tartalmazó könyv.

¹¹⁶ *Voigt*: Die Denkwürdigkeiten des Minoriten Jordanus von Giano. 109. l.

¹¹⁷ U. o. 19. l.

¹¹⁸ U. o. 105. l.

¹¹⁹ U. o. 11. l. Nemcsak kolostort épített számukra, hanem „vivo marito ipsa cum suis ancillis lanam filabat, telam fieri faciens ad vestes fratrum Minorum et pauperum vestes...“ Libellus: 2016. l.

¹²⁰ *Kaltner*: Konrad v. Marburg. 99. l. — *Wendk*: „Wartburg“ 195. l. Konrád életrajzát is nagyon sokan írták meg s igen sokféleképpen magyarázták tetteit. A protestáns írók foglalkoztak leginkább Konráddal s némelyiken nagyon megérzik a felekezeti felfogás.

¹²¹ *Justi*: Conr. v. Marb. 161. — *Hausrath*: 160. — *Ranke*: A. D. B.

XVI. 642. — *Montalembert*: 226. — *Kaltner*: 74. — *Wendk*: „Wartburg“ 195, „Hochland“ 140. — *Braun*: 23.

¹²³ *Kaltner*: 72. l.

¹²³ *Cesaris*: Vita S. Elis. 23. Erat quidem Cuonradus vir admotum literatus; Cron. Reinhardsbr. S. S. XXX. 606. fuit eruditus scientia, affluens doctrina; Theod. III. 9. 130. = V. L. IV. 3. 46; Ann. Worm. S. S. XVII. 39: homo litteratus.

¹²⁴ Henke így magyarázza: magister haereticorum (Du Cange), ezt Kaltner tagadja (75. l.). Az 1520-ban író Monachus Spirensis (*Menck*: II. 509.) a magistert doctornak mondja.

¹²⁵ *Montalembert*: 266. — *Hausrath*: 161. — *Kaltner*: 75. — *Wendk*: „Wartburg“ 195, „Hochland“ 140. — *Ranke*: A. D. B. XVI. 643. l. a bolognai és Henke szerint (9. l.) kiképzésének egy részét Rómában nyerte.

¹²⁶ Konrádot sokan szerzetesnek tartják; franciskániusnak: *Henke*: 9—43; *Kaltner*: 82; dominikánusnak: *Hausrath*: 160; *Hampe*: 231; dominikánus és franciskánus már azért sem lehetett, mert számárháton járta be Németországot, amit a szabályok tiltanak. (*Wendk*: „Wartburg“ jegyz. a 195. l.-hoz) Konrád világi pap volt: *Justi*: C. v. M. 562; *Winkelmann*: D. R. 221; *Ranke*: A. D. B. XVI. 643; *Montalembert*: 266; *Boerner*: 469 mj. 5; *Voigt*: H. Z. 49. p. 122; *Wendk*: „Wartburg“ 195, „Hochland“ 140. *Braun*: 26.

¹²⁷ *Dobenecker*: II. No. 2372—2412.

¹²⁸ *Hampe*: Deutsche Kaisergesch. 231. l.

¹²⁹ Libellus: *Menck*: II. 2014. l.

¹³⁰ U. o.

¹³¹ *Dobenecker*: II. No. 2059., 2401., 2371.

¹³² *Dobenecker*: II. No. 2058.

¹³³ *Toldy*: Magyar szentek leg. 137. l.

¹³⁴ Thür. Geschichtsqu. 198. l.

¹³⁵ U. o.

¹³⁶ *Dobenecker*: II. No. 2409., 2410., 2411.

¹³⁷ *Malsch*: Heinrich Raspe 18. l.

¹³⁸ Thür. Geschichtsqu. 202 s. köv. l.

¹³⁹ Közöttük volt Bertoldus sacerdos et capellanus, de cuius manu hec omnia notata sunt atque conscripta. Thür. Geschichtsqu. 204. l.

¹⁴⁰ Thür. Geschichtsqu. 207. l.

¹⁴¹ Thür. Geschichtsqu. 208. l. A carthausi névtelen szerint: „Az jámbor megfogadá szavát és elmenvén ott viaskodék; azonban kedég ki- és mulék ez világból és az erek dicsőségben méne. Kit mikoron meghallott volna ennen hazol, nagy hálát ada rajta úristennek“. *Toldy*: 138. l.

¹⁴² Libellus 2019.

¹⁴³ U.-ott 2028.

¹⁴⁴ Az üldözésről szóló monda bizonyára átvevés, hisz rendkívül kedves témája volt a középkori monda-változatoknak. *Karl*: Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő. — Ethnográfia 22. — Erzsébet révén

jutnak be nagyrészt magyar vonatkozások a külföldi irodalmakba. — *Karl*: Magyarország a spanyol nemzeti és francia drámában. — Eugelida m. király-leány. Száz. 1910.

¹⁴⁵ *Mielke és Boerner* óta mind többen foglalkoztak e tárggyal. Mielke 1. pszichoanalitikus módon magyarázza Erzsébet elhatározását; 2. az eltávozás beteges lelkiállapot eltökélése; 3. a franciskánus ideális szegénységet így gondolja leginkább elérni. M. Konrád parancsát az ételekre vonatkozólag talán nem tarthatta meg a várban. — Az *ejectio iuristica* kifejezés, a birtokjog megvonása. (Du Cange: Gloss.) — Zur Biogr. d. hl. El. (Mielke: 67–74. l.)

Boerner egyik argumentuma, a források szerint Lajos hamvainak hazahozása alkalmával — rediit in Thuringiam. De arról nincs említés téve, hogy kibékölttek. (N. A. 455. l.) — A Libellus² eltávozást említ; az első, mikor ejecta fuit, a másik mintha önként történt volna, de a Libellus szerint ez is bizonyos mértékben kényszerített volt „donec ad mandatum Mag. Conradi Marpurch se transtulit“. — Az önkéntes lemondással magyarázható Erzsébet szegényes élete Eisenachban. Itt hosszabb ideig kellett tartózkodnia, hogy a kitzingeni apátnő tudomást szerzett róla s talán Konrád közvetítésével került nagynénjéhez és a bambergi püspökhöz. — Eckbert férjhez akarta ismét adni és Konrád sem engedte meg neki, hogy zárdába vonuljon, vagy hogy kolduljon. (N. A. 460–462.)

Mielke és Boerner szintén kételkednek Erzsébet ép lelkiállapotán; Mielke ennek tulajdonítja, hogy Eisenachban nem fogadták be sehol. Boerner elfogadhatónak tartja, hogy az előkelők esztelennek tartották szokatlan életmódja miatt. — *Wendk*: Wartburg 201–202., *Malsch*: 19–26., *Heymann* Z. Thür. G. 27. N. F. 19–1. nem vitatják el, hogy Raspe Henrik szűkkeblűsége nagyban hozzájárult Erzsébet eltávozásához. Heymann igen ügyesen okadatulja Henrik eljárását. (Z. Thür. G. 27. N. F. 19.) Az erkölcsi kényszer megvolt, de durva erőszakról szó sem lehet. Már csak azért sem, mert Konrád bizonyosan nem hagyta volna ki a pápához küldött jelentésből és Erzsébet udvarhölgyei is elmondták volna, csakhogy nagyobbíthassák úrnőjük dicsőségét.

II. András nem türte volna nyugodtan, vagy legalább is Béla fogott volna fegyvert a nővérén esett sérelemért. Csodálatos, hogy a pápa sem emelt szót a méltatlanság ellen, legalább nincs semmi nyoma.

¹⁴⁶ *Dobenecker*: II. No. 2454. — Magát Erzsébetet is többször felkeresi a pápa levélben. — *Wendk*: „Hochland“ 1907. 130. l.

¹⁴⁷ Konrád levele a pápához.

¹⁴⁸ Ő maga is mintegy megbánva tettét: „Quo percepto (parcat mihi Dominus) quod verebar, eam inde infici, gravissime castigavi“. Valószínűleg nem az egyetlen eset volt ez.

¹⁴⁹ A Libellus ép az ellenkezőjéről értesít. (*Mencken*: II. 2021.)

¹⁵⁰ Ugyanott.

¹⁵¹ *Wendk*: Wartburg 203. l.

¹⁵² Konrád levele a pápához.

¹⁵³ IX. Gergely azoknak, kik Szent Ferenc (kanoniz. 1228.) napján az Erzsébet alapította kórházat meglátogatják, bücsút engedélyez. *Dobenecker* : III. No. 55.

¹⁵⁴ Korán építettek mindenfelé kórházakat Szent Erzsébet tiszteletére. Hazánkban volt már egy kórház boldog Margit idejében : „Esmegg vala egy iffyo, ky Iakozyk zent ersebet azzonnak ispitályaban, zent gelyert hegye alatt“. (Nyelvenléktár VIII. k. 53. l.) Ezt a kórházat az oklevelek is többször említik. (*Csánki* a „Századok“-ban 1893. 16. l.) — A kolozsvári Szent Erzsébet-aggházat valószínűleg még az Árpádok alapították. Nagy Lajos 1366–77. között a esertőrő malmot a Szent Erzsébet-kórháznak adományozta. (*Jakab* Kolozsvár tört. I. 303–304. l. — Oklevéltár I. 75.)

¹⁵⁵ *Dobenecker* : III. No. 222. — *Winkelmann* : II. 256. mj. 1. — *Mielke* : Zur Biogr. 8. — *Boerner* : N. A. 13. 434. mj. 3. — *Justi* : Elis. 211. — *Simon* : 165. — *Wendk* : „Wartburg“ mj. 701. — *Heisterbachi Caesarius* : „... et per universam Ecclesiam diem depositionis illius, XIII. Kl. Decembris, solemniter agi praeicipiens“. — *Stüttler* : 740. l.

¹⁵⁶ Konrád nem sokkal élte túl Erzsébetet. Kérlelhetetlen szigorával az eretnekek, vagy akiket ő tartott annak, megölték őt és társait. „1233. frater Conradus, qui hereticos combussit, a militibus qui de Deronbach vocabantur occiditur“. *Annal. Breves Wormatienses* S. S. XVII. 75. l.

FORRÁSMUNKÁK.

- Acta Sanctorum Ungariae ex Joannis Bollandi.
 Annales Breves Wormatienses. M. G. SS. XVII. 74.
 Annales Canonici Sambiensis. M. G. SS. XIX. 696.
 Annales Elwangenses. M. G. SS. X. 15.
 Annales Ensдорfenses. M. G. SS. 4.
 Annales Erphordenses. M. G. SS. XVI. 26.
 Annales et Notae Scheftlarienses. M. G. SS. 334.
 Annales Gotwicenses. M. G. SS. IX. 600.
 Annales Marbacenses. M. G. SS. XVII. 142.
 Annales Mellicenses. M. G. SS. IX. 480.
 Annales Neresheimenses. M. G. SS. X. 20.
 Annales Reinhardsbrunnenses, ed. F. X. *Wegele*: Thüringische Geschichts-
 quellen I. Auctor Rhythmicus de Vita S. Elisabethae. *Menden*: II.
 Leipzig 1728.
 Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. M. G. SS. IX. 758.
 Annales Thuringici breves. M. G. SS. XXIV. 40.
 Annales Wormatienses. M. G. SS. XVII. 34.
Andrássy Gyula gróf: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos
 szabadságának okai. Budapest 1901.
Baethgen Friedrich: Die Anfänge der Regentschaft Papst Innozenz III. im
 Königreich Sizilien. (Inaug. Diss.) Heidelberg 1913.
Balics Lajos: A róm. kath. egyház története. I—II. Budapest 1885—1890.
Barcza Imre: Szent Erzsébet irodalma. Budapest 1907.
Bauer Max: Die deutsche Frau in der Vergangenheit. Berlin 1907.
Baumgarten Ferenc: Kritikai jegyzetek az Árpád-kor története köréből. Szá-
 zadok 1904.
Békési Remig: Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpád-házi kirá-
 lyok korában. Kath. Szemle 1896.
Békési Emil: Magyar írók az Árpádok korában. Kath. Szemle 1896—97.
Beliczay Jónás: Árpád-házi királykisasszonyok. Ország-Világ 1884. 10. sz.
Bellai: Árpád-házi Szent Erzsébet. 3. kiadás. Temesvár, 1899.
Benedek Elek: A magyar nép multja és jelene. Budapest 1897.
Bilbassoff B.: Kaiser Friedrich II. u. die hl. Elisabeth, in Zeitschrift für

- thüringische Geschichte u. Altertumskunde VII. Bd. p. 133. Jena 1867—70.
- Boerner G.*: Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der hl. Elisabeth von Thüringen, N. A. XIII. 1888.
- Braun Paul*: Der Reichvater der hl. Elisabeth u. deutsche Inquisitor Konrad v. Marburg. Beiträge z. hess. Kirchengeschichte. IV. (1910.) p. 248. V. (1911.) p. 331.
- Bücking W.*: Geschichtliche Bilder aus Marburgs Vergangenheit. Marburg 1901.
- Bücking W. dr.*: Leben der hl. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. 2-ik kiadás. Nürnberg 1898.
- Caemmerer Eridi*: Konrad, Landgraf von Thüringen, Hochmeister des deutschen Ordens. (Inaug. Diss.) Jena 1909.
- Chevalier Ulysse*: Répertoire des sources historiques du moyen age. I—II. Volum. Paris 1905.
- Continuatio Admuntensis. M. G. SS. IX. 579.
- Continuatio Garstensis. M. G. SS. 593.
- Continuatio Lambacensis. M. G. SS. IX. 556.
- Continuatio Sancerucensis I. M. G. SS. IX. 626.
- Chronica Albrici Monachi Trium Fontium. M. G. SS. XXIII. 631.
- Chronica fratris Salimbene de Adam ordinis Minorum. M. G. SS. 32.
- Chronicum Rhythmicum Austriacum. M. G. SS. XXV. 349.
- Chronicon Terrae Misnensis ... *Mencken*: II. Leipzig 1728.
- Chronicon Vetero-Cellense Minus ... *Mencken*: II. Leipzig 1728.
- Cronica neumburgensis ecclesiae omnium episcoporum. ... *Mencken*: II. Leipzig 1728.
- Cronica Reinhardtsbrunnensis. M. G. SS. XXX. I. 490.
- Cramer*: Leben der heil E. von Thüringen. 2. kiadás. Paderborn 1895.
- Csánki Dezső*: Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű Árpád vezér halálának ezredik évfordulója alkalmával. Budapest 1907.
- Csánki Dezső dr.*: Szent Erzsébetfalva — Pest mellett. Századok 1893.
- Curschmann Fritz*: Hungersnöte im Mittelalter. (Inaug. Diss.) Leipzig 1900.
- Dahlmann—Waitz*: Quellenkunde. VII. Aufl. Göttingen 1906.
- De Fundatoribus Monasterii Diessensis. M. G. SS. XVII. 328.
- Dieffenbacher I. dr.*: Deutsches Leben im 12. u. 13. Jahrhundert. I. Öffentliches Leben. II. Privat Leben. Samml. Götschen. 93. 328. Leipzig 1903.
- Dobenecker O.*: Die Vermählung des Landgr. Ludwig IV. von Thüringen mit Elisabeth v. Ungarn. Wartburgstimmen Bd. I. S. 169. Eisenach u. Leipzig 1903.
- Dobenecker W.*: Regestā Diplomatica necnon Epistolaria Historiae Thüringiae. II. (1152—1227.) III. 1. (1228—1247.) Jena 1900., 1904.
- Dove Alfred*: Streit um das Mittelalter. Historische Zeitschrift 3. Flg. 20. Bd. S. 209.
- Dragóner Béla*: Szent Erzsébet születéshelyéhez. Religio 1907. 58. 1.

- Dudás Gyula*—*Érdúj helyi Menyhért*: Péter és Bánk-bán összeesküvése. Századok 1893.
- Eichmann Theodor*: Die Datirung in der Geschichtsschreibung des deutschen Reiches während der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. (1200—1254 Inaug. Diss.) Greifswald 1908.
- Eiken H. v.*: Geschichte u. System der mittelalterlichen Weltauschauung. Stuttgart 1887.
- Excerpta Saxonica, Misnica et Thuringica ex Monachi Pirnensis . . . *Mencken*: II. Leipzig 1728.
- v. *Falke Jacob*: Geschichte des Geschmacks im Mittelalter u. andere Studien auf dem Gebiete von Kunst u. Kultur. Berlin. 1892.
- Fejér György*: Codex Diplomaticus Hungariae 1000—1439-ig 43 kötet.
- Fejérpataky László*: Irodalmunk az Árpádok korában. Figyelő 1877. 255. l.
- Fejérpataky László ifj.*: Szellemi élet az Árpádok korában. Figyelő 1877.
- Fejérpataky László ifj.*: Vallási irodalom az Árpádok alatt. Figyelő 1877.
- Filó Károly*: A vezeklő engesztelők. Kath. Szemle 1908.
- Flegler Sándor*: A magyar történetírás története. Ford. ifj. Szinnyei József. Olesó könyvtár 38. sz.
- Freytag Gustav*: Ahnen. III. Bd. „Die Brüder vom deutschen Hause.“ Leipzig—Berlin.
- Fromann Max*: Landgraf Ludwig der Fromme v. Thüringen 1152—1190. (Inaug. Diss.) Jena 1907.
- Gálos Rezső*—*Laban Antal*: Az Árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban Századok 1908.
- Genealogiae Ducum Brabantiae. Heredum Franciae. M. G. SS. XXV. 385.
- Genealogia Ottonis II. Ducis Bavariae et Agnetis Ducissae. M. G. SS. XVII. 376.
- Gesta Richeri Senoniensis Ecclesiae. M. G. SS. XXV. 249.
- Hampe Karl*: Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier u. Staufer. Leipzig 1909.
- Hampe Karl*: Rezension von K. Wencks Beiträge zum Wartburgwerk. Historische Vierteljahrschrift 1909.
- Hatala Péter*: Magyar keresztések 1217—18. Magyar Sion II. 1864.
- Hausrath A.*: Der Ketzerrichter von Marburg. Leipzig 1881.
- Heere Paul*: Quellenkunde zur Weltgeschichte. Leipzig 1910.
- Heinrich Gusztáv*: Walther von der Vogelweide hazája. Századok 1894. 564. l.
- Henke C. L. Th.*: Konrad von Marburg, Beichtvater der hl. Elisabeth und Inquisitor. Marburg 1861.
- Heymann E.*: Zum Ehegüterrecht der hl. Elisabeth. Z. Thür. G. 27. NF. 19. (1909.)
- Historia brevis principum Thuringiae. M. G. SS. XXIV. 820.
- Historia Friderici Imperatoris Magni, huius nominis primi . . . M. G. SS. XXIII. 384.

- Holder—Egger O.*: Italienische Prophetien des 13. Jahrh. NA. 15. (1890); NA. 30. (1905.)
- Holder—Egger*: Studien zu thüringischen Geschichtsquellen. NA. XX., XXI., XXV. 1895., 1896., 1900.
- Horn Emil*: Magyarországi Szent Erzsébet. Fordította Rada István. Budapest 1905.
- Huyskens*: Quellenstudium zur Gesch. der h. E. Marburg, 1908.
- Ipolyi Arnold*: Magyarországi Szent Erzsébet képei. Egyházműv. Lap 1881.
- Jacob Karl dr.*: Quellenkunde der deutschen Geschichte. I. Bd. Samml. Göschen 279. Leipzig 1906.
- Justi Karl Wilhelm*: Elisabeth die Heilige, Langräfin von Thüringen. Zürich 1797.
- Justi Karl Wilhelm dr.*: Konrad von Marburg. Beichtvater der hl. Elisabeth u. erster Inquisitor in Teutschland. Lehrbücher der Geschichte u. Staatskunst. Herausg. v. K. H. L. Poelitz. I. Bd. Leipzig 1829.
- Kaestner W.*: Ludwig II., der Springer, Graf von Thüringen. (Inaug. Diss.) Borna—Leipzig 1914.
- Kaltner Balthasar dr.*: Konrad von Marburg, u. die Inquisition in Deutschland. Prag 1882.
- Karácsonyi János*: Az aranybulla. Száz. 1900.
- Karácsonyi János dr.*: Az Árpádház Szentjei. — (*Csánki*: Árpád és az Árpádok. Budapest 1907. 2. kiad. 1915.)
- Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete. főbb vonásaiban. Nagyvárad 1906.
- Karácsonyi János*: Szent Erzsébet születéshelye, Religio 1907.
- Karl Lajos*: Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája. „Ethnográfia“ 1908.
- Karl Lajos*: Szent Erzsébet ábrázolása a British Museum kódexeiben. Akad. Értesítő, 1910.
- Karl Lajos—Barcza Imre*: Szent Erzsébet irodalma. Századok 1907.
- Karl Lajos*: Eugelida magyar királyleány. Századok 1910.
- Karl Lajos*: Magyarország a spanyol nemzeti és a francia klasszikus drámában. Budapest, 1916.
- Kemmerich M.*: Die Porträts deutscher Kaiser und Könige bis auf Rudolf v. Habsburg. NA. 33. (1908.) Rez. NA. 34. (1909.)
- Kerékyártó Árpád*: A műveltség fejlődése Magyarországon I. kötet 889—1301. Budapest, 1880.
- Kerékyártó Árpád*: Magyarország történetének kézikönyve. Pest 1867—74.
- Kirmse Ernst*: Die Reichspolitik Hermanns I., Landgrafen von Thüringen und Pfalzgrafen von Sachsen. (Inaug. Dissert.) Jena.
- Kis Bálint*: Az Árpádok királyi vére Magyarország családában. Budapest, 1895.
- Köhler Hermann*: Die Ketzerpolitik der deutschen Kaiser u. Könige in den Jahren 1152. 1254. (Inaug. Diss.) Jena 1913.

- Kolbe Wilhelm*: Die Kirche der hl. Elisabeth zu Marburg — nebst ihren Kunst — u. Geschichtsdenkmälern. Marburg, 1874.
- Komlóssy Ferenc* dr.: Válasz: dicsőséges szt. Erzsébet asszony szülőhelyére vonatkozólag. Religio 1907.
- Kozics L.*: II. Endre keresztes hadjárata. Kath. Szemle 1893.
- Kurze F.* dr.: Deutsche Geschichte. I. Mittelalter. Samml. Göschen 33. Leipzig, 1906.
- Laban Antal*: Az Árpádházi Szent Erzsébet-legendák irodalmunkban. Budapest, 1907.
- Legenda Sanctorum quae Lombardica vocatur historia.*
- Libellus de dictis IV. ancillarum S. Elisabethae.* — Mencken II. 2007.
- Liszt Ferenc*: Gebet der Elisabeth, in der „Hochland“. Beilage. 1907. nov. München und Kempen.
- Lorenz Ottokar*: Deutsche Geschichtsquellen im Mittelalter. II. Bd. III. Aufl. 1886.
- Loserth I.*: Geschichte des späteren Mittelalters von 1197—1492. München u. Berlin, 1903.
- Malsch Rudolph*: Heinrich Raspe, Landgraf von Thüringen und deutscher König. (Inaug. Diss.) Halle A. S. 1911.
- Marczali Henrik*: A magyar történeti kútfők az Árpádok korában Budapest, 1880.
- Márki Sándor* dr.: Magyar Középkor. („Élet“ könyvei.) Budapest, 1914.
- Márki Sándor* dr.: Középeurópa szervezkedése és hazánk. Magyar Kultura 1916. évf. 4., 5. sz.
- Martin G.*: Der Minnesang in Thüringen und der Sängerkrieg auf Wartburg, in „Die Wartburg“. Ein Denkmal deutscher Geschichte u. Kunst. Berlin, 1907.
- Mátyás Flórián*: Népmondák és történeti adatok Gertrud királyné eröszakos haláláról. Századok 1907.
- Meyer Wilhelm*: Das staufische Burggrafentum. (Inaug. Diss.) Leipzig, 1910.
- Mielke Hellmuth* dr.: Die hl. Elisabeth, Landgräfin v. Thüringen. Samml. gemeinverständlich, wissenschaftlicher Vorträge. Herausg. v. Virchow u. Wittenbach. N. F. VI. Serie. Heft 125. Hamburg, 1891.
- Mielke H.*: Zur Biographie der hl. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. (Inaug. Dissert.) Rostock, 1888.
- Montalembert*: Magyar Szent Erzsébet története. Ford. a pesti növendékpapság 1863.
- Montani—Jacobi*: Vita divae El. Új kiadás Müllertől. Heilbronn, 1878. Monumenta Landgraviorum Thuringiae et Marchionum Misniae. *Mencken*: II. N. A.: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, hosg. v. H. Bresslau. Hannover.
- Némethy Lajos*: Szent Erzsébet képe. Vasárnapi Újság 1882.
- Ortvoay Tivadar*: Szent Erzsébet születéshelye. Alkotmány 1907. jan. 20.
- Pannón*: Szent Erzsébet. Ifjúsági színmű. Budapest 1907.

- Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádok alatt. I—II. köt. Budapest 1893—94., 1899.
- Pauler Gyula*: A történet Bánk-bánja. Nemzet 1883. ápr. 29. 30. sz.
- Polack dr.*: Reinhardsbrum. Z. Thür. G. VII. Bd. Jena 1867—1870.
- Pór Antal*: Bánk-bán Melindája. Erdélyi Múzeum 1890.
- Potthast August*: Bibliotheca Histerica medii aevi. Berlin 1896.
- Pray Georgius*: Vita s. Elisabethae, viduae Landgravii Thuringiae et O. Margaritae, quorum illa Andreae II., haec Belae IV. Hung. regum filia erat. Tyrnaviae 1770.
- Ranke Ernst*: Elisabeth, Gemahlin des Landgrafen Ludwig IV. von Thüringen. Allgemeine deutsche Biographie Bd. VI. Leipzig 1877.
- Ranke Ernst*: Konrad v. Marburg, der Ketzmeister. Allg. d. Biogr. XII. Bd. Leipzig 1882.
- Reinhold Günther dr.*: Deutsche Kulturgeschichte. Samml. Göschen 56. Leipzig 1907.
- Rothe Joannis vulgo—Monachi Isenacensis*: Chronicon Thuringiae. *Menden*: II. Leipzig 1728.
- Salamon Ferenc*: Budapest története. II. köt. Budapest 1885.
- Seppelt Franz Xaver*: Die hl. Elisabeth in Kunst u. Dichtung in der „Hochland“ p. 175. Kempten u. München 1907.
- Sifridi presbyteri de Balnhusin historia universalis et compendium historiarum*. M. G. SS. XXV. 679.
- Simon G.*: Ludwig IV., genannt der Heilige u. seine Gemahlin, die heilige Elisabeth von Ungarn. Frankfurt 1854.
- Schmitz Eugen dr.*: Die hl. Elisabeth in Richard Wagners Tannhäuser. „Hochland“ V. Jahrg. Kempten, München 1907.
- Schultz Alvin dr.*: Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. München, Berlin, 1903.
- Schultz Marie*: Die Lehre von der historischer Methode bei den Geschichtschreibern des Mittelalters (VI—XIII. Jahrh.) Abhandlungen zur Mitteleren und Neueren Geschichte. Hft. 13. Leipzig 1909.
- Soós István*: Szent Erzsébet botja. Alkotmány 1907. nov. 17.
- S. S. Monumenta Germaniae Historica Abteilung: Scriptores.*
- Städtler I. Ph.*: Leben der hl. Elisabeth von Ungarn, Landgräfin von Thüringen u. Hessen. Aus dem Französischen des Grafen von Montalembert. III. Aufl. Regensburg 1862.
- Stolz Alban*: Die heilige Elisabeth. 20. Auflage. Freiburg im Breisgau 1913.
- Ugyanez magyarul*. Eger 1867.
- Stolz Alban*: Magyarországi Szent Erzsébet élete. Ford. *Pelikán Krizsó*. Budapest 1902.
- Szent Erzsébet a művészetben. Egyházi Közlöny. XIII. 1907. 46. sz.
- Szent Erzsébet az angol művészetben. Budapesti Hírlap 1907. jun. 12.
- Szent Erzsébet és irodalmunk. Alkotmány 1907. május 16.

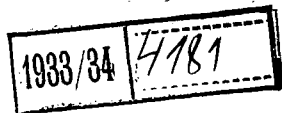
- Īheodoricus de Apolda*: Vita S. Elizabeth in Thesaurus Monumentorum ecclesiasticorum sive H. Canisii lectiones antiquae IV. Amsterdam 1725.
- Thode Henry*: Franz von Assisi u. die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien. II. Aufl. Berlin 1904.
- Timár Kálmán*: Szent Erzsébet legendájához. Ethnographia 1910.
- Toldy Ferenc*: Magyar szentek legendái a carthausi névtelentől. Pest 1859.
- Trinius August*: Die Wartburg in Sage u. Dichtung. „Wartburg“ 639.
- Trinius August*: Neues Wartburg Leben. „Wartburg“ 663.
- Vargha Āamján*: III. Ince és kora. Budapest 1893. 644. l.
- Varjú Elemér*: Az Árpádok ábrázolása. (Csánki: Árpád és az Árpádok. 325. l.)
- Voigt Georg*: Die Denkwürdigkeiten des Minoriten Jordanus von Giano. Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Bd. V. Leipzig 1870.
- Wagner Richard*: Die äussere Politik Ludwigs IV. Z. Thür. G. 27. N. F. 19. (1903.)
- Wagner Richard*: Die Reichspolitik Ludwigs IV., Landgr. v. Thüringen. (Inaug. Diss.) Jena 1908.
- Waitz Georg*: Deutsche Verfassungsgeschichte. Berlin.
- Wattenbach W.*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. VII. Aufl. Stuttgart u. Berlin 1904.
- Weber P.*: Eine thüringisch-sächsische Malerschule des 13. Jahrh. Z. Thür. G. 19. N. F. 11. (1899.)
- Wegele Fr. X.*: Die hl. Elisabeth von Thüringen. (Sybel: Historische Zeitschrift V. Bd. 1861.
- Wenck Carl*: Älteste Geschichte der Wartburg von den Anfängen bis auf die Zeiten Hermanus I. „Wartburg“ 29.
- Wenck Carl*: Die Entstehung der Reinhardsbrunner Geschichtsbücher. Halle, 1878.
- Wenck C.*: Die hl. Elisabeth, in „Die Wartburg“ Ein Denkmal deutscher Geschichte u. Kunst. p. 181. Berlin, 1907.
- Wenck C.*: Die hl. Elisabeth Historische Zeitschrift 69. (1892.)
- Wenck C.*: Die hl. Elisabeth u. Papst Gregor IX. -- in der „Hochland“ — Monatschrift für alle Gebiete des Wissens, der Literatur u. Kunst. Hrsg. v. Carl Muth. Kempten u. München 1907.
- Wenck C.*: Heinrich Raspe. Landgraf u. deutscher König in „Die Wartburg“ p. 215. Berlin 1907.
- Wenck C.*: Ludwig IV. Allg. d. Biographie XIX. Bd. Leipzig 1884.
- Wenck C.*: Quellenuntersuchungen u. Texte zur Geschichte der hl. Elisabeth. N. A. 34. Bd. p. 429. Hannover 1908.
- Wenck C.*: Zur Entstehungsgeschichte der Reinhardsbrunner Historien u. der Erfurter Peterschronik. N. A. 10. (1885.) p. 95.
- Wertner Mór*: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. Temesvár, 1891.

- Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.
- Wertner Moriz*: Die hl. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. „Der Deutsche Herold“ 1891. No. 2.
- Wertner Mór*: Gertrud királyné gyilkosai. Erd. Múz. XIV.
- Wertner Moriz*: Gertrud von Meran, Königin von Ungarn.
- Wertner Moriz* dr.: Thaly's Forschungen über die letzten Rákóczi. Mitgeteilt in „Wartberg“.
- Wilczek Ede* gróf: II. Endre király keresztes hadjárata. Századok 1894. 603–697.
- Winkelmann Eduard*: Philipp von Schwaben u. Otto IV. von Braunschweig. Jahrbücher der deutschen Geschichte. Leipzig, 1873.
- Winkelman Eduard*: Kaiser Friedrich II. I—II. Bd. Jahrb. der deutschen Geschichte. Leipzig 1897.
- Witzschel Aug.* dr.: Über das Leben der hl. Elisabeth von Johannes Rothe. Z. Thür. G. Bd. VII. p. 361. Jena 1867—76.
- Wlha Joseph*: Miniaturen aus dem Psalterium der hl. Elisabeth. Mit kritischem Text erläutert: v. Prof. Dr. Heinrich Swoboda. Wien 1898.
- Z. Thür. G.: = Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde. Jena.
- Zsikovics Ferenc*: Szentek Élete, II.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lapszám
I. Erzsébet és a korszellem	3
II. Szent Erzsébet irodalma	6
III. Németország belső állapota a XIII. század elején	8
IV. A közép-európai szövetség eszméje a XIII. század elején	10
V. A magyar királyi család és Szent Erzsébet születése	13
VI. Szent Erzsébet eljegyzése és a thüringiai udvar	16
VII. Szent Erzsébet thüringiai fejedelemsasszony	21
VIII. Marburgi Konrád	25
IX. Lajos halála	27
X. Erzsébet Marburgban	29
Jegyzetek	32
Forrásmunkák	42

K O L O Z S V Á R

A J T A I K. A L B E R T K Ö N Y V N Y O M D Á J A

1917.